

Virksomhedsledelse og den autoritære stat

KNUD HØJGAARD 1878-1968

AF

JOACHIM LUND

Ingenieur (insjenjör), en, militær eller civil Leder af Byggeforetagender, Vejanlæg osv.

Ingenium, et, naturligt Anlæg, Naturgave, Aand; *ingeniös*, aandrig, sindrig, skarpsindig, opfindsom; *sindrig*, udtænkt.

Meyers Fremmedordbog, 1882

I de sidste augustdage i 1929 mødtes ingeniører fra hele Norden i København for at fejre Polyteknisk Lærestalts 100-årsdag. Med sine 2.200 deltagere var mødet en begivenhed ud over det sædvanlige. Hovedtalerne ved festmiddagen i Forum blev holdt af statsminister Thorvald Stauning og den berømte leder af F.L. Smidth-koncernen, ingeniør Poul Larsen. Allerede året efter kunne Dansk Ingeniørforening udsende et illustreret jubilæumsskrift på hele 1142 sider, som beskrev danske ingeniørers bedrifter. Også Knud Højgaard, leder af en af Danmarks større ingeniør- og entreprenørvirksomheder, Højgaard & Schultz, havde bidraget.¹

Ingeniørerne havde grund til at fejre sig selv. I det forløbne århundrede havde standen bevæget sig fra en tilværelse i skyggen af den frembrusende naturvidenskab til en position med en betydelig samfundsmæssig anseelse. Mange, ikke blot inden for faget, betragtede ingeniørerne som fremtidens mænd: veluddannede ledertyper, der skulle sikre fremskridtet og føre samfundet ind i den moderne tidsalder.

¹ Knud Højgaard: »Betonmøler og Kajer i moderne Havne«, i Povl Vinding (red.): *Beretning om det nordiske Ingeniørmøde i København 28.-31. august 1929 samt om den Polytekniske Lærestalts 100-Aars Fest*, København 1930, s. 723-40. Jeg vil gerne takke Henrik Lundbak og Niels Wium Olesen for værdifulde kommentarer til artiklen.

Nøjagtig 10 år efter det store ingeniørmøde i København brød den anden verdenskrig ud. I april 1940 dannede Stauning den nationale samlingsregering, der skulle føre landet gennem den indtrufne tyske besættelse, og samme efterår, på måske det allermest kritiske tidspunkt, da Tyskland var blevet herre på kontinentet og netop havde indsat en rigskommissær i Norge, blev regeringen udsat for ikke ét men to organiserede forsøg på at sætte den fra magten. Mens det ene var iværksat af de danske nazister, der fejlagtigt mente at have opbakning i Berlin, udgik det andet af en løst organiseret gruppe bestående hovedsagelig af ledende ingeniører fra erhvervslivet med Knud Højgaard, der i mellemtiden var blevet landskendt, som samlingspunkt.

Den nationale ydmygelse den 9. april havde givet anledning til en dansk dolkestødslegende, ifølge hvilken den socialdemokratisk-radikale regering havde prisgivet landet ved at føre en svag og obstruerende forsvarspolitik, som havde udsultet militæret. I forlængelse heraf betragtede en længere række fremtrædende erhvervsfolk, politikere og officerer besættelsen som det endegyldige bevis på, at det parlamentariske demokrati var ude af stand til at forsvare nationens interesser. En del af kritikerne grupperede sig i ugerne efter besættelsen i »Højgaardkredsen«. Kredsen medvirkede i sommeren 1940 til at befordre udenrigsminister P. Munchs afgang, mens dens forsøg samme efterår på at formå Christian X til at afsætte Staunings samlingsregering og indsætte et »upolitisk« forretningsministerium af partipolitisk uafhængige fagfolk under Prins Axels ledelse mislykkedes. Med sin antiparlamentariske offensiv i det skæbnesvangre år 1940 er Højgaardkredsen derfor gået over i danmarkshistorien som bærer af et af de alvorligste angreb på Danmarks politiske system under besættelsen, ja i det 20. århundrede.

Højgaardkredsens motiver er omdiskuterede. Vurderingerne strækker sig fra den konservative historieskrivnings apologetiske fremstillinger, der beskriver kredsens deltagere som gode danske mænd med uforfalskede nationale motiver, til den stærkt fordømmende kommunistiske og socialdemokratiske version med blikket fast rettet mod opportunisme og profitmotiver.² Forsøgte kredsen først og fremmest at

² Eksempelvis Jørgen H. Barfod: *I kamp for friheden 1940-1945*. Det konservative Folkepartis historie i et halvt århundrede, bd. III, København: Nyt Nordisk Forlag/Arnold Busck 1966, s. 56-57. For DKP's tolkning: »Vi har her i Danmark en Samling arge Kapitalister som A.P. Møller, Wirth, Højgaard m.fl. der i Kraft af deres Rigdom har langt større Indflydelse, end deres Antal berettiger. Kan de ved at saa Splittelse og Forvirring i Folket tilsidesætte Demokrati og Folkestyre, vil de gøre det.« DKP's sekretariat til partiafdelingerne, juni 1943, trykt i Hans Kirchhoff & Aage Trommer (udg.): »Vor Kamp vil

benytte besættelsen som påskud til at fjerne Stauning og Munch? Hvad ville den sætte i stedet? Mente deltagerne, som de hævdede bagefter, at en regering af politisk frit stillede mænd bedre ville kunne stå fast over for besættelsesmagtens krav, eller var man snarere ansporet af en vilje til at indgå i en aktiv dansk medvirken ved opbygningen af et nyt tysk-kontrolleret Europa, med henblik på at udnytte de økonomiske muligheder, der lå heri? Skulle det af kredsen foreslåede forretningsministerium midlertidigt suspendere det parlamentariske styre, indtil den nazistiske fare var drevet over, og man kunne vende tilbage til normale tilstande, eller ville man en gang for alle afskaffe parlamentarismen til fordel for et varigt autoritært styre med statschefen i en central og mere magtfuld position? Mens forskningen relativt hurtigt aflivede efterkrigstidens gisninger om kredsens mulige nazistiske/fascistiske sympatier, har spørgsmålet altså været, om den i første række stærkt nationalistiske kreds ønskede at udnytte situationen til egne økonomiske og magtpolitiske formål ved at intensivere samarbejdet med besættelsesmagten og afskaffe den regering, der stod i vejen derfor, eller om den tværtimod ønskede at styrke modstandskraften over for besættelsesmagten ved at udskifte en parlamentarisk og socialdemokratisk ledet regering, der i kredsens øjne aldrig kunne vinde Berlins respekt, med et styre, der i højere grad svarede til modpartens forestillinger, og som kunne danne grundlag for et ligeværdigt samarbejde i stil med det, man mente at kunne iagttage i Vichy-Frankrig. Det nationale motiv har under alle omstændigheder været en vigtig faktor i kredsens bestræbelser.

Den første version fik sit udtryk i Henning Tjørnehøjs polemiske skildring fra 1990, som først og fremmest hævdede kredsens (og den beslægtede Danmarks- eller Hastrup-kreds') traditionelle magtøkonomiske motiver og ønsket om at slå arbejderbevægelsen tilbage, og i Steen Andersens tolkning fra 2005, ifølge hvilken kredsen var drevet af »ønsket om et tættere dansk-tysk samarbejde«. Henrik Lundbaks undersøgelse fra 2001 identificerede Højgaardkredsen som en del af genrejserbevægelsen og understregede dens forsvar for nationalstaten. Jakob Kyril Meiles speciale fra 2005 leverer den hidtil grundigste, mest kildenære analyse af forløbet, pointerer kredsens succesfulde indsats i forbindelse med rekonstruktionen af regeringen i juli 1940 og slår endegyldigt fast, at Højgaardkredsen var et genrejserfænomen.³

vokse og styrkes«. Dokumenter til belysning af Danmarks Kommunistiske Parti og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 2001, s. 296. Se også Børge Houmann: *Kommunist under besættelsen*, København: Vindrose 1990, s. 87-88.

³ Henning Tjørnehøj: *Rigets bedste mænd*, København: Gyldendal 1990; Steen Ander-

Den temmelig markante uenighed kan utvivlsomt føres tilbage til fortolkningen af en tvetydig passage i kredsens henvendelse til Christian X i 1940, ifølge hvilken den foreslåede regering ville kunne »opnå fordele fra Tyskland, der ikke vil kunne opnås med et ministerium som det nusiddende«. ⁴ Men hvad ville Højgaardkredsen i grunden med det politiske system – ud over at erstatte Staunings regering med et forretningsministerium af teknokrater? Som det vil fremgå af det følgende, skulle det parlamentariske demokrati mere end suspenderes. Men så man for sig en tilbagevenden til 1866-grundloven med dens begrænsede valgret – eller ville man måske helt tilbage til stændersystemet og den oplyste enevælde? Så man fremad og dyrkede den stærke mand og »det fælles bedste«? Hvilke politisk-ideologiske strømninger var man med andre ord inspireret af? Der er grund til at se nærmere på den person, som mere end nogen anden tegnede kredsen og derfor også lagde navn til den: Knud Højgaard. Artiklen skal belyse hans baggrund, kortlægge hans virksomheds aktiviteter, afdække hans økonomiske position og sociale netværk og spore de ideologiske inspirationskilder og politiske motiver, der drev ham. Tesen i det følgende er, at Højgaardkredsen kan spores til sin ophavsmands forskellige personlige netværk helt tilbage fra begyndelsen af 1930'erne, og at Højgaard som kredsens »første blandt ligemænd« bør analyseres som dansk eksponent for en international tendens, som så et forbillede i den autoritære stat, i en betydning, der rakte ud over tysk nazisme og italiensk fascisme. Med kombinationen af teknokratisk verdensopfattelse og personlige erfaringer fra ledelsespositioner i det private erhvervsliv vendte han sig mod forbilleder i civile diktaturer på mellemkrigstidens europæiske scene og fandt ideologisk ballast i Pétains franske »nationale revolution« og først og fremmest Salazars Portugal. Disse hyppige og positive ideologiske referencer angiver retningen for den politiske bevægelse, Højgaard og hans kreds forsøgte at sætte i gang.

Knud Højgaard var nationalkonservativ af overbevisning. Han stod på Det konservative Folkepartis højrefløj, men forlod partiet, for-

sen: *De gjorde Danmark større ... Danske entreprenører i krise og krig 1919-1947*, København: Lindhardt og Ringhof 2005, s. 183-85; Henrik Lundbak: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*, København: Museum Tusulanum, s. 258-78; Jakob Kyril Meile: *Højgaardkredsen 1940 – et ekstraparlamentarisk forsøg på regeringsdannelse*, speciale, Københavns Universitet 2005, www.meile.dk/Hoejgaardkredsen1940.pdf (lokaliseret d. 3. august 2010). Se også Henrik Lundbaks artikel »Genrejsere« i Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen & Aage Trommer (red.): *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, København: Gad 2002, s. 181-83.

⁴ Lundbak 2002; Steen Andersen 2005, s. 184.

mentlig efter den tyske besættelse den 9. april. Besættelsen bekræftede Højgaard i, at det parlamentariske demokrati ikke var i stand til at forsvare nationen, når det kom til stykket, men han havde allerede længe været skeptisk indstillet over for det politiske system, der havde bragt arbejderklassen til magten. Det var sket i skikkelse af, hvad der med en gængs betegnelse kaldtes »Systemet Stauning-Munch«, som lod hånt om det nationale og karakterdannende forsvar, udhulede folks selvopholdelsesdrift med sin socialpolitik, tillod moderne, blødsødne opdragelsesprincipper og kastede vrage på gode gamle autoritære værdier. Som klassisk konservativ gik Højgaard ganske vist ind for de liberale principper som grundlag for økonomien. Staten skulle være lille, men stærk; den skulle så vidt muligt holde sig i baggrunden, men også have mulighed for at gribe ind. Gode mænd havde et ansvar for at bringe skuden på ret køl, og her kunne statsintervention være et brugbart instrument. Højgaard mente også, at succesrige erhvervsfolk måtte besinde sig på deres samfundsmæssige ansvar og interesser og engagere sig i rigets styrelse. Hvis staten skulle spille en fornuftig rolle, måtte man de parlamentariske studehandler til livs og føre samfundet ind på en anden kurs, hvor politiske beslutninger ikke afgjordes af vælgerorganisationer og partipolitikeres populisme og leflen for befolkningens »laveste instinkter«, som man kaldte det, men tværtimod blev bestemt af det fornuftige, rationelle og hensigtsmæssige – almenvellet eller »hensynet til det fælles bedste«, som det hed med en anden tidstypisk formulering. Der var med andre ord tale om et teknokratisk synspunkt, kvalificeret (eller udhulet, om man vil) af et stærkt politisk, nationalkonservativt engagement.

Knud Højgaard identificerede sig med sin position som erhvervsleder, og det er som sådan, han skal interessere os her. Havde det ikke været for Højgaardkredsen, var Knud Højgaard formentlig blevet stående i eftertiden som en af det 20. århundredes mest succesrige danske forretningsfolk. I stedet associeres han nu med et af århundredets alvorligste angreb på det parlamentariske styre. En undersøgelse af Knud Højgaards egen baggrund, hans internationale erfaringer med at drive virksomhed på et politisk ustabilt europæisk marked og disse erfaringers betydning for hans demokratiopfattelse, politiske engagement og forhold til den autoritære stat må derfor stå centralt i den videre diskussion. Det er væsentligt at understrege, at Højgaard med sine autoritære idealer ikke nødvendigvis skal ses som repræsentativ for mellemkrigstidens danske erhvervsledere. Store dele af den økonomiske elite var på dette tidspunkt overbevist om, at det parlamentariske

demokrati var den bedste styreform, eller de levede fint med det i erkendelse af, at alternativerne var værre. Men ingeniørstanden var i højere grad end andre faggrupper præget af teknokratismen, som var autoritær per definition.

Højgaardkredsen var ikke et enkeltstående (og implicit heri: »uheldigt«) tilfælde af politisk indblanding fra danske ingeniørkredsens side, men bør ses i sin historiske kontekst. Undersøgelsen må derfor nødvendigvis tage udgangspunkt i tidens autoritære og teknokratiske strømninger og i den selvopfattelse, der dengang kom til udtryk i ingeniørmiljøet. Derved fremstår kredsens angreb på parlamentarismen under besættelsen som kulminationen af mange års bestræbelser på at vinde politisk magt og indflydelse. Med understregningen af det teknokratiske aspekt og sammenhængen mellem politik og erhvervsliv kan undersøgelsen bidrage til konstruktionen af det »analytiske koordinatsystem«, der skal indkredse de autoritære og antidemokratiske strømninger, som i årene 1940-41, det tyske militærs storhedstid, gjorde sig gældende på europæisk plan.⁵

En faghistorisk biografi over Knud Højgaard mangler.⁶ Danmark har ellers en lang tradition for historiske erhvervslederbiografier. Standen selv har leveret en del, mest i form af jubilæums- og mindeskrifter, hvad der hænger sammen med det autoritære grundlag, al virksomhedsledelse hviler på. Et godt eksempel er Aage Heinbergs tobindsværk *Danske Erhvervsmand* fra 1932/33. Det var tænkt til »de unge Handelsmænd, der snart skal træde ud i Livet og gøre en selvstændig Indsats«. De skulle her læse opbyggeligt om »veludført Gerning, om Mandsarbejde, her vil de kunne læse om Slid og Omtanke, der har bragt Resultater hjem. (...) Erfarne Mænds Resultater taler manende til dem og opfordrer dem til at dygtiggøre sig i det Kald, de har valgt, saaledes at de med Tiden kan skabe en Virksomhed, der kan kaste Glans over dem selv og deres Land«. ⁷ 10 år senere udkom *Dansk Erhvervs Leksikon*, som er holdt i en lidt mere nøgtern tone.⁸ Journalistiske skildringer af magtfulde

5 Her efterlyst af Hans Kirchhoff og Hans Fredrik Dahl: »Besættelse – dansk og norsk«, i Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale (red.): *Danske tilstande – norske tilstande. Forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45*, København: Gyldendal 2010, s. 18.

6 Knud Højgaard og Højgaard & Schultz' rolle under besættelsen er behandlet i Joachim Lund: *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*, København: Gyldendal 2005, s. 156-58 og 228-51.

7 Aage Heinberg: *Danske Erhvervsmand I-II (Generationen efter Tietgen og H.N. Andersens samtidige)*, København: Arthur Jensens Forlag 1932/33 (citatet er fra bd. II, s. 7-8). Knud Højgaard er portrætteret s. 177-80.

8 *Dansk Erhvervs Leksikon*, red. Johannes Lehmann, København 1943.

og/eller karismatiske erhvervsledere er talrige men af meget svingende kvalitet; en god del af dem har, ligesom standens egne hyldestskrifter, rødder i helgenbiografien.⁹ Historievidenskabeligt er erhvervslederbiografierne imidlertid først slået igennem de sidste 20 år.¹⁰

I en række mindre studier har Kurt Pedersen og Jesper Strandskov sammenlignet de fire tidlige industriledere C.F. Tietgen (1829-1901), P.W. Heyman (1837-1893), Otto Mønsted (1838-1916) og H.N. Andersen (1852-1937). Som forfatterne påpeger, var disse fire erhvervsledere børn af en samtid præget af politisk konservatisme, økonomisk og kommerciel liberalisme, og et Danmark som førende frihandelsnation.¹¹ Denne generation agerede dermed under væsentligt anderledes betingelser end den yngre Knud Højgaard (1878-1968), hvis generation brød igennem i tiden mellem de to verdenskrige, altså en periode, der prægedes af protektionisme, økonomisk regulering og socialdemokratiske samfundsreformer. Samtidig med arbejderbevægelsens fremvækst skete der i 1900-tallets første halvdel en vis sammensmeltning af liberalistisk og konservativ økonomisk politik, som nedtonede deres klassiske konflikt mellem frihandel og protektionisme og efterhånden så det som den vigtigste opgave at modvirke og bekæmpe den statslige regulering af erhvervslivet og forsvare næringsfriheden.

Teknokratiet og ingeniørernes politiske fordringer

I begyndelsen af det 20. århundrede havde dansk erhvervsliv tilkæmpet sig en betydelig samfundsmæssig position, som gav dets ledere direkte indflydelse på en lang række politiske og økonomiske beslutninger. Den økonomiske regulering havde under den første verdenskrig for alvor

9 Signe Lindskov Hansen: *Den nationale forskerhelt. Læsninger af danske forsker- og lærerbiografier efter 1750*, København: Museum Tusulanum 2010. Blandt de bedre journalistiske erhvervslederbiografier bør fremhæves Peter S. Benson, Bjørn Lambek og Stig Ørskov: *Mærsk – manden og magten*, København: Politiken 2004.

10 Kristof Glamann: *Bryggeren: J.C. Jacobsen på Carlsberg*, København: Gyldendal 1990; Ole Lange: *Den hvide elefant og Jorden er ikke større...*, København: Gyldendal 1986/88 (om H.N. Andersen); samme: *Logbog for Lauritzen 1884-1995*, Frederiksberg: Handelshøjskolen Forlag 1995; samme: *Stormogulen. C.F. Tietgen – en finansmand, hans imperium og hans tid, 1829-1901*, København: Gyldendal 2006; Per Boje: *Villum Kann Rasmussen, opfinder og entrepreneur, 1909-1993*, København: Gyldendal 2004; Kurt Pedersen, Jesper Strandskov og Peter Sørensen: *Pioneren Otto Mønsted*, Århus: System 1998; Steen Andersen og Kurt Jacobsen: *Foss*, København: Børsens Forlag 2008.

11 Kurt Pedersen og Jesper Strandskov: *Fire industrielle foretagere: Forretningstænkningen ved Danmarks store spring fremad*. Paper præsenteret ved Det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 2001. »Pionerer« ville de fire industriledere have heddet i samtiden. Selv benytter forfatterne anglicismen »foretagere« (*entrepreneurs* på engelsk), men kalder dem også iværksættere, initiativtagere og ledere.

sat sig igennem under inddragelse af ekspertise fra det erhvervsliv, der ellers havde stået uden for de politiske beslutningsprocesser. 1920'ernes ihærdige forsøg på deregulering blev under den store krise i 1930'ernes begyndelse vendt til en yderligere styrkelse af samarbejdet mellem staten og den private sektor, og i samarbejdets kølvand blev ledende kredse inden for erhvervslivet efterhånden ansporet til at gøre sig mere eller mindre faste tanker om samfundets indretning, funktionsmuligheder og ideelle styreform. I mellemkrigstiden blandedes således industriborgerskabets autoritære dyder og klassisk konservative værdier med strømninger fra en fremvoksende europæisk korporatisme. Der var tale om et bredt spektrum, der rakte fra forsvarerne af traditionel politisk-økonomisk liberalisme til fortalere for socialpolitiske ideer om central økonomisk regulering og planøkonomisk inspiration fra de nye diktaturer i Tyskland og Sydeuropa. Men den danske højrefløj var først og fremmest kendetegnet ved økonomisk liberalisme, politisk konservatisme og kulturel antimodernisme. Det var Gud, Konge og Fædreland over for de radikales republikanisme og antimilitarisme og socialisternes Frihed, Lighed og Broderskab. Den klassiske økonomiske liberalisme kunne man – hvis man interesserede sig for den slags – begrunde i den dominerende neoklassiske økonomiske teori, som med Cambridge-professoren Arthur Pigou i spidsen fremførte, at tidens høje og permanente arbejdsløshed først og fremmest skyldtes høje lønomkostninger og altså fagforeningernes indflydelse. Når det kom til samfundets organisationsformer, slog korporative ideer om den aktive stat i visse kredse over i moderne tanker om *social engineering*, og det var for så vidt naturligt, at dele af den økonomiske elite begyndte at interessere sig for en mere aktiv deltagelse i »organiseringen af samfundslivet«, som det hed med en tidstypisk formulering. Med deres baggrund i erhvervslivets »virkelige verden« mente de at have gjort værdifulde erfaringer, der måtte kunne bruges for det almene vel. Det var en grundlæggende opfattelse hos disse mennesker, at netop *de* var i besiddelse af en særlig indsigt, *fordi* de var succesrige erhvervsledere. Med indsigten og kvalifikationerne fulgte også pligten til at blande sig, dele ud af erfaringerne, øve indflydelse og dermed naturligvis også få del i udøvelsen af den politiske magt. Deres evne til at tjene penge er ikke irrelevant, tværtimod: Ligesom den var årsagen til, at de mente at have noget at skulle have sagt, var den også årsagen til, at der overhovedet blev lyttet til, hvad de sagde. Statens interesse i at engagere sig med det private erhvervslivs sagkundskab skyldtes først og fremmest mangel på egen ekspertise og behovet for koordination med de enkelte sektorer

i samfundet – og for at dele ansvaret for de foretagne indgreb. Fra statslige myndigheders side kunne der i forbindelse med inddragelsen af sagkundskab fra den private sektor således være tale om alt mellem »nødvendigt onde« og »frugtbart samarbejde«. Hvilken af de to betegnelser, der blev anvendt, blev formentlig afgjort af, i hvor høj grad staten og de politiske interesser formåede at sætte sig igennem over for de privatøkonomiske.¹² Det nationalsocialistiske Tyskland er et klassisk eksempel på, hvordan grænserne mellem privat og offentlig økonomi udviskedes i en grad, så præsidenten for Rigsbanken, Hjalmar Schacht, uimodsagt kunne erklære: »Eine nationalsozialistische Wirtschaftspolitik gibt es ebensowenig wie eine nationalsozialistische Blinddarmoperation. Es gibt nur eine richtige oder eine falsche Wirtschaftspolitik«.¹³

Fremtrædende erhvervslederens indtræden på mellemkrigstidens politiske arena var hverken noget særskilt dansk fænomen eller nogen ny foreteelse. Forholdene i Danmark afspejlede for så vidt kun den almindelige udvikling i den vestlige verden, hvor erhvervslivet efterhånden var vokset i status og af mange virksomhedsledere blev betragtet som mere »virkeligt« end det politiske liv, der kunne virke kunstigt og afsondret. Under korporatismens kulmination i 1930'erne og under den anden verdenskrig var det slet ikke usædvanligt at se succesrige vesteuropæiske erhvervsledere indtage fremtrædende poster i statens tjeneste.¹⁴ For 10 år siden undersøgte Magtudredningen karrierforløbet

12 Henrik Knudsen har i sin ph.d.-afhandling fra 2005 vist, hvordan det ingeniørskabte Akademiet for de Tekniske Videnskaber, etableret i 1937, af de statslige myndigheder blev betragtet som en rendyrket interesseorganisation. Henrik Knudsen: *Konsensus og konflikt. Organiseringen af den tekniske forskning i Danmark 1900-1960*, Steno-instituttet, Aarhus Universitet, kap. 3. I forbindelse med etableringen af ATV i 1937 fremhæver Henrik Knudsen ingeniørernes interesse i at skabe en politisk uafhængig forskningsinstitution: »Hævdelsen af sagkundskabens principielle politiske neutralitet er netop hjørnesteinen i enhver form for teknokratisme« (ibid. s. 176). I øvrigt lader Knudsen spørgsmålet om »sagkundskabens« deltagelse i statens ledelse ligge. For denne side af sagen, se Michael F. Wagner: »Teknokrati uden teknokratisme – ingeniørstandens tredje standpunkt, professionalisme og moderniseringsstrategier 1840-1940«, i Marianne Rostgaard & Michael F. Wagner (red.): *Lederskab i dansk industri og samfund 1880-1960*, Aalborg: Historiestudiet, Aalborg Universitet 2000, s. 129-194.

13 Hjalmar Schacht i en tale til en gruppe tyske generalstabsofficerer i 1936, citeret efter Willi A. Boelcke: *Die deutsche Wirtschaft 1930-1945. Interna des Reichswirtschaftsministeriums*, Düsseldorf 1983, s. 147.

14 Pladsen tillader ikke noget bredere internationalt perspektiv, men eksemplerne er legio. Man kan blandt de mest fremtrædende nævne H.M. Hirschfeld i Nederlandene, Alexandre Galopin i Belgien og Jean Bichelonne i Frankrig. Se Meindert Fennema: »Hans Max Hirschfeld: meer dan de machtigste ambtenaar«, i Jacques van Gerwen, Marcel Metze & Hans Renders (red.): *De ondernemersbiografie. Mythe & Werkelijkheid*, Amsterdam: Boom 2008, s. 102-19; Patrick Nefors: *Industriële »Collaboratie« in België*, Leuven: Van Halewyck 2000; Annie Lacroix-Riz: *Industriels et banquiers sous l'Occupation: La Collaboration économique avec le Reich et Vichy*, Paris: Armand Collin 1999.

i den danske erhvervselite (direktører og formænd for aktie- eller andelselskaber) i tre udvalgte år. Undersøgelsen viste, at langt den overvejende del af erhvervseliten udelukkende havde gjort karriere inden for erhvervslivet; det gjaldt såvel i 1932 (69 %) som i 1963 (77 %) og i 1999 (73 %). På enkelte områder var forskellen dog markant: I 1932 havde 9 % af erhvervslivets bestyrelsesformænd gjort karriere inden for politik, mens de tilsvarende tal for 1963 og 1999 kun var henholdsvis 0-4 % og 0-5 % (afhængigt af selskabstypen). I 1932 gjorde 21 % af erhvervseliten karriere inden for den offentlige sektor; i både 1963 og 1999 var tallet faldet til 17 %. I 1932 var 16 % af erhvervseliten medlem af et politisk organ eller havde været det; tallet var i 1963 faldet til 7 % og i 1999 til 5 %. Og i 1932 var 34 % af erhvervseliten medlem af et offentligt råd, nævn, bestyrelse el.lign.; tallene for 1963 og 1999 var hhv. 31 % og 20 %. Vurderingen er den, at erhvervslivets organisationer i stigende grad har overtaget varetagelsen af erhvervslivets interesser; repræsentationen er så at sige blevet indirekte.¹⁵

En aktiv indsats for at fremme *social engineering* i mellemkrigstiden gjaldt ikke mindst dem, der rent faktisk lagde navn til begrebet: Ingeniørerne. Teknologihistorikeren Thomas Hughes har vist, hvordan teknologisk udvikling har haft en afsmittende effekt i form af en fremvækst af sociale netværk mellem bærerne af den nye teknik. I kraft af den tekniske succes udviklede disse grupper, in casu ingeniørerne, en selvforståelse, en faglig identitet og en række politisk-økonomiske særinteresser, som ansporede dem til at gøre krav på og også i høj grad opnå samfundsmæssig indflydelse, nu som et magtens netværk.¹⁶

I modsætning til den klassiske fabrikanttype og produktionsvirksomheden har ingeniøren ikke travlt med at dække forbrugernes umiddelbare behov og fremstille goder, som konsumeres og forsvinder efter kortere eller lidt længere tid. Ingeniøren er grundlæggende optaget af at *innovere*. Han opfinder, konstruerer og bygger det varige. Hvad enten det drejer sig om nye kemiske eller elektroniske forbindelser eller

15 Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Tøgeby: *Den danske elite*, København: Hans Reitzels Forlag 2001, s. 154-59; Per Boje: *Ledere, ledelse og organisation 1870-1972*, Odense: Odense Universitetsforlag 1997, s. 167-68.

16 Thomas P. Hughes: *Networks of Power. Electrification in Western Society, 1880-1930*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 1983. Herhjemme har især teknologihistorikeren Henrik Harnow undersøgt ingeniørernes voksende indflydelse frem til 1920'erne. Se Henrik Harnow: *Den danske ingeniørs historie 1850-1920*, København: Historisk Institut, Københavns Universitet 1995; samme: »De københavnske ingeniører – et magtens netværk: Ingeniørernes kamp for anerkendelse, indflydelse og prestige 1850-1940«, i Thomas Söderqvist, Jan Faye, Helge Kragh og Frank Allan Rasmussen (red.): *Videnskabernes København*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag 1998, s. 117-41.

maskiner, bygninger, jernbaner, broer, havne, kanaler og tunneler: Han skaber det, der bliver stående; det, der er af blivende værdi. Under slagord som »sagkundskab«, »rationalitet« og »effektivitet« opførte den moderne ingeniør imponerende *Gesamtkunstwerke* i stål, glas og beton med udgangspunkt og primat i tekniske udfordringer, som med boligbyggeri og byplanlægning imidlertid også gjorde fordring på at integrere og løse politiske, økonomiske og sociale problemer i tiden.¹⁷ Dette var vigtige teknokratiske elementer i mange ingeniørers selvforståelse: Polyteknikerne bidrog til samfundets udvikling på en meget konkret og synlig måde, hvad der for danske ingeniørers vedkommende afspejledes direkte i prestigebyggerier som Lillebæltsbroen (1935) og Storstrømsbroen (1937) samt de storstilede jernbanebyggerier i Tyrkiet og Iran, men også i toneangivende selskabers modernistiske monumenter over sig selv: Ørstedhus (1934) på hjørnet Gyldenløvesgade/Vester Farimagsgade og Dagmarhus (1938) på Rådhuspladsen, de københavnske hovedsæder for hhv. Christiani & Nielsen A/S og Kampsax A/S.¹⁸

Når ledende ingeniører engagerede sig på direkte, politisk måde, skete det i det 20. århundrede gerne via partiet Højre – fra 1915 Det Konservative Folkeparti – som traditionelt har haft et solidt antal erhvervsledere i vælgerforeninger, partiledelse og rigsdags/folketingsgruppe.¹⁹ Enkelte erhvervsledere har i tidens løb skilt sig markant ud i det politiske liv; det gjaldt folk som den indflydelsesrige Alexander Foss (1858-1925), der med F.L. Smidth & Co. i ryggen spillede en væsentlig rolle under og efter den første verdenskrig som formand for Industrirådet og medlem af Den overordentlige Kommission, og H.N. Andersen, der med sit ØK-imperium i det 20. århundredes første halvdel skabte sig en solid indflydelse på kongehus og udenrigspolitik.²⁰ Af de to var kun Foss ingeniør, og man skal naturligvis passe på med at indskrænke søgefeltet på dette område til polyteknikere alene. Der var andre af tidens markante erhvervsledere med trang til indblanding i rigets mere

17 Dirk van Laak: »Jenseits von Knappheit und Gefälle. Technokratische Leitbilder gesellschaftlicher Ordnung«, i Hartmut Berghoff & Jakob Vogel (Hg.): *Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Dimensionen eines Perspektivenwechsels*, Frankfurt/New York: Campus Verlag 2004, s. 435-54.

18 For et overblik over den danske entreprenørbranches udvikling i mellemkrigstiden, se Steen Andersen 2005, s. 53-133.

19 Henrik Harnow har skitseret polyteknikernes landspolitiske engagement, som fortrinsvis fandt sted inden for den nationalliberale bevægelse, og deres magt over Københavns tekniske forvaltning i 1800-tallets sidste halvdel (Harnow 1998, s. 127-33).

20 Lange 1986/88; Andersen & Jacobsen 2008; Steen Andersen & Kurt Jacobsen: »Fra åben til reguleret økonomi. Foss, Rode og Den Overordentlige Kommission«, *Økonomi og Politik*, årg. 82, nr. 3, okt. 2009.

almene anliggender, som aldrig havde sat deres ben i læreanstalten i Sølvgade: A.P. Møller, Christian H. Olesen og Thorkild Juncker er kun nogle af de mest fremtrædende i perioden.²¹ Men ingeniørerne var formentlig overrepræsenteret. Den smule internationalisering, der havde fundet vej til dansk industrikapitalisme i dens *Gründerzeit*, havde netop fundet sted i ingeniørdominerede virksomheder som B&W, F.L. Smith & Co. og Tietgens Store Nordiske Telegrafelskab. Og selve det teknokratiske begreb er uløseligt forbundet med ingeniørerne som faggruppe; det synes således også at være opfundet af en ingeniør – amerikaneren William Smith i 1919 – som betegnelse for anvendelsen af teknisk logik og ideer om effektiv forvaltning på samfundsmæssige, politisk-økonomiske problemstillinger.²²

Ingeniørerne var praktikere – og satte en ære i at være det. Her skulle ikke teoretiseres. De interesserede sig sjældent for at nedfælde deres verdens- og selvopfattelse på skrift, omend enkelte repræsentanter for standen ved lejlighed kunne finde på at berette – og ofte i ganske storladne vendinger – om deres bedrifter på den globale scene, typisk i forbindelse med nekrologer eller jubilæer.²³ Mens danske ingeniører i det 20. århundredes første halvdel således struttede af faglig og poli-

21 A.P. Møller markerede sig hovedsagelig i kraft af økonomisk understøttelse af udvalgte politiske formål og udtalt offentlig støtte til forsvarssagen. Der savnes stadig en egentlig historisk biografi, idet Ove Hornby: »*Ved rettidig omhu ...*« *Skibsreder A.P. Møller 1876-1965*, København: Schultz 1988, snarere er en virksomhedshistorie. Også Chr. H. Olesen savner endnu en nærmere beskrivelse; han var direktør for De danske Spritfabrikker, medlem af Staunings Produktions- og Råstofkommission og formand for foreningen Dansk Arbejde, som arbejdede med beskæftigelsesprojekter med udgangspunkt i genanvendelsesprincippet og udviklingen af nye råstoffer. Om Juncker, se nedenfor.

22 Van Laak 2004, s. 441.

23 Se f.eks. Povl Vinding: *Dansk Teknik gennem hundrede Aar belyst i Levnedsskildringer*, København: G.E.C. Gads Forlag 1941; Niels Lichtenberg: *Dansk Teknik, dens Udvikling og Indsats*, København 1942; Johs. Kristensen: *Dansk Ingeniørforening gennem 50 Aar*, København: Dansk Ingeniørforening 1942 (som indledes af intet mindre end Shakespeare: »We are such stuff that dreams are made on, and our little life is rounded with a sleep«); Jørgen Saxild: »Dansk Ingeniør- og Entreprenørvirksomhed i Udlandet«, i Svend Dahl (red.): *Danmarks Kultur ved Aar 1940*, Bd. V, København: Det danske Selskab 1942; Jørgen Ullidtz: *Dansk Ingeniørvirke i Udlandet*, København: Det danske Selskab 1944; A. Kamp, Gunnar Hansen & Aage Heinberg (red.): *De danskes vej. Danske pionerer og dansk virke under alle himmelstrøg*, Odense 1950/51 (med forord af Prins Axel og Jørgen Saxild); T. Morsing: *De ansete mænds fagforening*, København: Teknisk Forlag 1992; T. Morsing & Jørgen Tvergaard: *Alle tiders formænd. Portrætter af formændene for Dansk Ingeniørforening og Ingeniørsammenslutningen*, København: Ingeniørforeningen i Danmark 2001. Ingeniøren er i rigt mål repræsenteret i litteraturen; for et kort men instruktivt udvalg, se Arne Jakobsen & Jørgen Johansen: *Fremskridtets forløber – Ingeniøren i dansk litteratur*, København: Teknisk Forlag 1992.

tisk selvsikkerhed, kan deres teknokratisme kun undtagelsesvis spores i samtidige tekster. Henrik Harnow har dog fremdraget Fr. V. Meyers manifest fra 1919-20, kort efter civilisationsammenbruddet under den første verdenskrigs rædsler, hvori det malende hedder:

Men endelig vil den tekniske Aandsretning ifølge sit Væsen kunne virke rensende og forædlende paa det politiske Liv. Ved den vil der i Politiken komme Saglighed og Støthed i Stedet for Slagord og Vaklen, Klarhed og Samvittighedsfuldhed i Stedet for Lidenskaber og Stemninger, produktivt Arbejde i Stedet for ufrugtbare Doktriner og verdensfjerne Anskuelse. Politiken vil da, saa vidt den tekniske Aandsretning kan trænge igennem, ikke stræbe efter uopnaaelige Maal og vil vige tilbage for samfundsfarlige Eksperimenter. Thi Ingeniøren er ved sit Kald lært op til, ved Maalbevidst Handling at gøre det – og kun det – til Virkelighed, som han efter nøje, lidenskabsløs Prøven har erkendt.²⁴

Dele af standen var i gang med at *brande* sig selv som fremtidens samfundsplanlæggere. I samme udgave af *Polyteknikeren* hed det: »Ingeniørerne er – eller vil i hvert Fald, eftersom den tekniske Udvikling skrider fremad, mere og mere blive de egentlige Samfundsbyggere og Samfundsopholdere. Præster og Opdragere, de kan kun lappe lidt paa det, det er til syvende og sidst Ingeniørerne, der bestemmer, hvor Skabet skal staa, og som leder hele Samfundets Udvikling.«²⁵ Sådanne håndfaste udsagn var, som Henrik Harnow har gjort opmærksom på, ganske vist udtryk for yderliggående teknokratiske holdninger, i stil med dem, dansk teknokratismes mest markante personlighed, Paul Molde (1900-1972), satte ord på i mellemkrigstiden.²⁶ På den anden side kunne den megen patos også udløse selvkritik, som da ingeniørernes hushistoriker, Københavns brandchef Povl Vinding i *Ingeniøren* i 1941 skrev: »Det er undertiden sagt om enkelte (...) danske Ingeniørkolleger, at de efterhaanden blev utaaelige at være i Stue med, fordi deres Succes i Arbejdet havde bibragt dem en fast Tro paa, at paa alle – ogsaa ikke tekniske – Omraader var deres Indsigt efterhaanden blevet den

24 Fr. V. Meyer: »Teknik og Politik«, *Polyteknikeren* 1919-20, København: Udgivet af et Interessentskab. Cit. efter Harnow 1998, s. 132-33.

25 J. Fr. Engberg: »Skal jeg være Ingeniør?«, *Polyteknikeren* 1919-20, København: Udgivet af et Interessentskab. Cit. efter Harnow 1998, s. 133.

26 Teknokratidebatten kan bl.a. følges i tidsskriftet *Ingeniør og Samfund* op til 1933.

størst mulige«. ²⁷ Den ingeniørbårne teknokratisme stod da heller ikke uimodsagt; til eksempel gav den verdensberømte svenske økonom Bertil Ohlin i februar samme år et foredrag i Nationaløkonomisk Forening i København og advarede her mod »ingeniørromantikken«, som helst involverede staten i et overdrevent antal bygge- og anlægsarbejder. ²⁸

Under alle omstændigheder medvirkede den storladne *branding* af ingeniørerne til at skabe omtale og opmærksomhed omkring deres bedrifter og dermed på længere sigt til en styrkelse af respekten for og anerkendelsen af deres indsats. ²⁹ Den danske udvikling afspejlede ikke overraskende en international tendens, som gjorde sig gældende ikke mindst i Tyskland, hvor ingeniørernes rolle var vokset støt gennem industrialiseringen, og hvor en fremtrædende ingeniør som Conrad Matschoss førte en engageret kamp for en teknisk orienteret »fagpolitik«, som skulle slå bro over klasse modsætningerne og »i stadig større omfang forene by, stat og privatindustri til fælles arbejde« og til gavn for almenvellet. ³⁰ »Reaktionær modernisme« er den term, Jeffrey Herf i sit klassiske værk fra 1984 applicerede på den dominerende strømning i mellemkrigstidens tyske ingeniørmiljø, hvor man dyrkede såvel politisk reaktion som teknologiens fremskridt; en tendens man genfinder i danske genrejserkredse. ³¹

De ledende danske ingeniører, som i mellemkrigstiden og under den anden verdenskrig på den ene eller anden måde påtog sig at føre den politisk engagerede tradition videre i organisationslivet, i centraladministrationen og på Christiansborg, omfattede folk som J.P. Stensballe, ³²

27 Cit. efter Harnow 1998, s. 139.

28 Gunnar Larsens dagbog, 18.02.1941, Rigsarkivet.

29 Harnow 1998, s. 133-38. For den teknokratiske bevægelse i Danmark, se også Wagner 2000.

30 Karl-Heinz Ludwig: *Technik und Ingenieure im Dritten Reich*, Düsseldorf: Droste 1974, s. 17-102.

31 Jeffrey Herf: *Reactionary Modernism. Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge University Press 1984.

32 Bestyrelsesmedlem og teknisk direktør i Sydfynske Jernbaner, formand for Ingegnørforeningen 1923-27, medlem af Landstinget for Venstre 1920-53, trafikminister i Madsen-Mygdals regering 1926-29 og handelsminister 1928-29. Som konstitueret handelsminister gennemførte Stensballe i 1929 den i arbejderkredse forhadte Lov om Værn for Erhvervs- og Arbejdsfriheden (»Tugthusloven«). Svend Thorsen: *De danske ministerier 1901-1929*, København: Pensionsforsikringsanstalten 1972, s. 460, 464; Birgit Nüchel Thomsen: »Kampen om monopollovgivningen 1919-1937«, i samme (red.): *Samspillet mellem organisationer og stat*, København: Gad 1987, s. 311-411 (353-76).

Peder Korsgaard,³³ Gunnar Larsen,³⁴ Rudolf Christiani,³⁵ Einar Foss,³⁶ T.K. Thomsen,³⁷ Otto Kier,³⁸ samt Christian Emil Boeck-Hansen.³⁹ Andre af tidens fremtrædende ingeniører nærede ikke partipolitiske ambitioner, men trådte til gengæld i politisk karakter som deltagere i Højgaardkredsen i 1940 – af P. Munch sigende døbt »Ingeniørkliken«.⁴⁰ Klikens medlemmer talte en række fremtrædende ingeniører, bl.a. Kampsax-lederne Jørgen Saxild og Per Kampmann, direktør for Dansk Shell og medlem af Ingeniørforeningens bestyrelse Percy Ipsen⁴¹ samt Johannes Hansen.⁴² Flere medlemmer af denne personkreds havde fra 1938/39 deltaget i Victor Pürschels nationalkonservative genrejserparti Nationalt Samvirke, som også fandt A.P. Møller blandt sine støtter.⁴³

Det er karakteristisk og en pointe værd, at der ikke blot var tale om folk med ingeniørmæssig uddannelse, men at de samtidig var virksomhedsledere. Den mest magtfulde person i miljøet var Knud Højgaard, indehaver og leder af ingeniør- og entreprenørfirmaet Højgaard & Schultz A/S.

33 MF for K 1918-45, ML for K 1945-46, medlem af Finansudvalget 1922-45, medlem af Jernbanerådet fra 1931.

34 Leder af F.L. Smidth & Co. 1935-45 og minister for offentlige arbejder 1940-45. Portrætteret i Joachim Lund: »Erling Foss og Gunnar Larsen. Firmaet, krigen og ansvaret«, i Hans Kirchhoff (red.): *Sådan valgte de. Syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid*, København: Gyldendal 2008, s. 97-121.

35 Direktør i Christiani & Nielsen, dansk delegeret ved Folkeforbundet 1934-38, MF for Venstre 1932-35 og 1939-43. Portrætteret i Steen Andersen 2005, kap. 2.

36 Ansat i F.L. Smidth & Co. 1920-45, adm. direktør i samme firma 1940-41, bestyrelsesformand i en række cementrelaterede virksomheder, ML for K 1943-53, MF for K 1953-57, formand for Det konservative Folkeparti 1957-65.

37 Direktør i Wright, Thomsen og Kier A/S, formand for Entreprenørforeningen 1937-40, næstformand i Dansk Arbejdsgiverforening 1938-41, formand 1941-45.

38 Direktør i Wright, Thomsen & Kier fra 1923; bestyrelsesmedlem fra 1944. Formand for den konservative vælgerforening i Århus 1938-46 og MF for K 1939-1945.

39 Direktør for F.L. Smidth-cementfabrikkerne Kongsdal og Dania 1933-37 og Aalborg Portland Cement Fabrikker (»Rørdal«) 1937-51, hovedbestyrelsesmedlem af Dansk Ingeniørforening 1934-41, formand for Sammenslutningen af Konservative Vælgerforeninger i Jylland 1938-41 og MF for K 1935-1950.

40 P. Munch: *Erindringer 1939-1942: Optegnelser fra og om Besættelsestiden* Bd. I, København: Nyt Nordisk Forlag/Arnold Busck 1967, s. 96.

41 Ansat i F.L. Smidth & Co. 1906-23; direktør for Det Forenede Oliekompagni fra 1924. Bestyrelsesformand i Ingeniørforeningen 1926-35 og Dansk Svovlsyre og Superphosphatfabrik 1926-41 (formand fra 1941), bestyrelsesmedlem i Dansk Industri Syndikat 1930-40, formand fra 1940.

42 Direktør i Chr. Hansens Laboratorium 1917-47, formand for Forsvarsligaens repræsentantskab 1926-, udgiver og redaktør af *Vort Værn* 1943-50.

43 Asger Liebst: *Forræderi på første klasse. En krønike om vakkende velhavere 1933-1945*, København: Gyldendal 2008, s. 85-90.

»En af vort Lands mest ansete og betydeligste Mænd«

Knud Højgaard var født på Ryslinge Højskole, hvor hans grundtvigianske far var forstander. Familien flyttede til Nørre Ørslev Højskole på Falster, hvor Højgaard voksede op, og hvor han blev klassisk-sproglig student fra Nykøbing Katedralskole i 1897.⁴⁴ Livet igennem bevarede han tilknytningen til Falster; sidst i 1930'erne overtog han godserne Brændte Ege og Orupgård, som han lod ombygge – godserne er stadig i familiens ejerskab – og så sent som i 1960'erne ydede han et større lån til Sukkerfabrikken i Nykøbing Falster.⁴⁵

Højgaards sproglige studentereksamen skyldtes kun, at det var den eneste linje på katedralskolen. Han forflyttede sig straks til København og Polyteknisk Lærestanstalt, som han forlod som bygningsingeniør i 1903. Efter aftjent værnepligt drog han samme efterår til USA, hvor han stiftede bekendtskab med de nye organisationsformer inden for erhvervslivet, som var ved at slå igennem, såvel som den nye teknik, konstruktioner i jernbeton. Han blev ansat ved The Strauss Bascule & Concrete Bridge Co. i Chicago, og det var ikke noget ubetydeligt firma; dets chef, Joseph B. Strauss (1870-1938) var en fremtrædende bygningsingeniør og blev 30 år senere berømt som hovedmanden bag Golden Gate Bridge i San Francisco. Højgaard avancerede i rækkerne, blev i 1906 *Managing Engineer* – tegnestuechef – og kan dermed formentlig tage æren for at have konstrueret den i dag fredede Kinzie Street Railroad Bridge i Chicago, som ved sin åbning i 1908 var verdens længste og tungeste klapbro. Den københavnske Langebros forgænger, konstrueret af Højgaard & Schultz i 1930, var af »System Strauss«.

Sidst i 1909 vendte Knud Højgaard tilbage til København, hvor han blev ansat i det fem år gamle entreprenørfirma Christiani & Nielsen. Sammen med firmaets medstifter, Aage Nielsen, rejste han til St. Petersburg for at oprette en Ruslandsafdeling, som han derefter ledede indtil revolutionen i 1917. Højgaard medvirkede også ved oprettelsen af afdelinger i Tallinn, Rybinsk og Nikolaiev. Den første verdenskrig satte imidlertid en stopper for ekspansionen; ved revolutionen i 1917 forlod han landet, og i april 1918 måtte Christiani & Nielsen endelig opgive sine aktiviteter i Rusland på grund af borgerkrigen. Højgaard på sin

44 Biografiske oplysninger findes i Heinberg 1933, s. 177-80; Jerrild 1935; Knud Højgaard: *Et dansk Ingeniørfirmas Virksomhed mellem de to Verdenskrige*. Foredrag holdt i Industri- og Haandværkerforeningen i Nykøbing F. den 26. januar 1943 (dateret 29.12.1942), Højgaard & Schultz' arkiv (i dag beroende i Erhvervsarkivet); C.F. Bricka & Povl Engelstoft (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., København: Gyldendal 1933-44.

45 Dir. Vagn Christensen til Knud Højgaard, 21.6.1967; Knud Højgaard til Vang Christensen, 23.6.1967. Erhvervsarkivet, Knud Højgaards Arkiv, Korrespondance 1942-67.

side forlod Christiani & Nielsen efter forgæves at have anmodet om at blive partner i firmaet, og den 1. maj 1918 stiftede han firmaet Cyclone A/S sammen med ingeniør Sven Schultz (1886-1932), som også havde arbejdet hos Christiani & Nielsen. Firmaet tog i 1921 navneforandring til Højgaard & Schultz A/S; Højgaard selv blev administrerende direktør og forblev i stillingen indtil 1963.

Højgaard & Schultz var kun én af mange store danske ingeniør- og entreprenørvirksomheder, der etablerede sig på dette tidspunkt. Flere af dem koncentrerede sig om det udenlandske marked, og antallet af danske ingeniører uden for Danmark femdobledes på 20 år – fra 100 i 1910 til 500 i 1930. Højgaard & Schultz hørte til de mest internationalt orienterede, og med Højgaards erfaringer og forbindelser fra det russiske marked var det ikke underligt, at firmaet til at begynde med satsede på de baltiske lande, der i mellemtiden havde vundet deres selvstændighed. I de baltiske lande byggede Højgaard & Schultz både broer, jernbaner og havneanlæg, men flagskibet var anlæggelsen af havnen i Gdynia i Polen 1924-1939, som sikrede firmaets position og markedsandel i Østeuropa. Havnen var ved krigsudbruddet i 1939 blevet udvidet flere gange og havde angiveligt nået et omfang på fire gange Københavns Frihavn, med Østersøens største godstrafik. Kontraktsummerne nåede efterhånden 100 mio. kr.⁴⁶

Knud Højgaard satsede stærkt på Polen som fremtidigt operationsområde og rejste nærmest i pendulfart over Østersøen. Polens nyvundne selvstændighed havde skabt store muligheder, og polske varer – særlig det billige kul – indtog med storm det skandinaviske marked, samtidig med at regimet aktivt søgte politiske og økonomiske alliancer i nord og syd som modvægt til afhængigheden af de store naboer, Tyskland og Rusland.⁴⁷ Polens eksport blev hårdt ramt af verdenskrisen, og senere skulle den tyske besættelse naturligvis ændre betingelserne radikalt. Men foreløbig var Højgaard & Schultz blevet en af det polske regimes vigtigste danske forretningspartnere, og Højgaard selv, der var begyndt at optræde som mægler mellem den polske og den danske regering, var vært for den officielle middag i forbindelse med den polske handelsministers besøg i juli 1930. Statsminister Stauning var med som gæst.⁴⁸ I 1935-36, da Danmark var under pres fra den vigtige britiske handelspartner for at indskrænke importen af polske kul til fordel for

46 Jerrild 1935; *Højgaard & Schultz A/S. Ingeniører og Entreprenører, 1918-1943*, København 1943, s. 18-19.

47 Kirsten Bach: *Polen og Danmark i mellemkrigstiden (1919-1939)*, specialeafhandling, Center for Historie, Syddansk Universitet 2002.

48 Bach 2002, s. 43.

britiske, fik Højgaard igen en rolle at spille. De dansk-polske handelsforhandlinger var kørt fast, og først da den polske gesandt i København inddrog Højgaard, lukkede det danske udenrigsministerium op for fortsatte drøftelser. Den nye aftale, der forelå august 1936, sikrede en betydelig polsk eksport til Danmark fremover.⁴⁹ Højgaard konsoliderede sin position i forholdet mellem Danmark og den unge polske stat, dels som hoveddrivkraft bag etableringen af Polsk-Dansk Selskab i januar 1934, dels som bestyrelsesformand i Dansk-Polsk Forening siden 1937, dels ved i november 1936 at lade sig vælge til formand for det nystiftede Dansk-Polsk Handelskammer, i hvis bestyrelse man også fandt ØKs direktør, C.C. Hansen og Handelsbankens direktør, O. Hede-gaard.⁵⁰ Handelsbanken var Højgaard & Schultz' bankforbindelse; her sad Højgaard i bestyrelsen sammen med ovennævnte J.P. Stensballe, der spillede en aktiv rolle i Dansk Ingeniørforening.

Knud Højgaards rolle i forbindelse med Danmarks handelsforhandlinger lå fint i tråd med andre betydelige danske erhvervsledere, som f.eks. Alexander Foss og H.N. Andersen, der begge havde indlagt sig betydelig fortjeneste på samme område. Højgaards udenlandske forretninger bragte ham i nærkontakt med diktatoriske regimer rundt om i Europa, og det er nærliggende at forestille sig, hvordan hans mæglerrolle i forbindelse med de dansk-polske handelsforhandlinger viste ham, hvor langt man kunne nå som privatperson, fordi man kunne operere frit, uafhængigt af (parti)politiske interesser. Det var i forbindelse med de mange polske forretninger, at Højgaard lærte det senere medlem af Højgaardkredsen, Niels J.W. Høst, at kende. Høst var dansk gesandt i Warszawa i 1928-1934 og havde i denne egenskab regelmæssig kontakt med Højgaard. Og de polske forretninger bragte endnu en dansk spiller ind på scenen med forbindelse til Højgaardkredsen, nemlig Østasiatisk Kompagni, der i 1930 solgte Baltic America Line til et polsk rederi men forblev storaktionær i foretagendet, som herefter monopoliserede den polske emigranttrafik til USA.⁵¹ Prins Axel, Højgaardkredsens kandidat til statsministerposten i 1940, var bestyrelsesformand i ØK.

I forlængelse af havneanlægget i Gdynia fik Højgaard & Schultz i 1935 kontrakt på byggeri af havnen i Wielka Wies (1935-37) og et vandkraftværk ved Żur (1928), og fra 1936 drev man i samarbejde med A/S Wright, Thomsen & Kier datterselskabet Contractor, som reparerede og

49 Bach 2002, s. 63.

50 Bach 2002, s. 65. Disse organisationer ophørte af åbenlyse årsager efter krigsudbruddet.

51 Bach 2002, s. 40.

anlagde veje for den polske stat, til hvilket formål Højgaard & Schultz etablerede en asfaltfabrik i Warszawas udkant. Contractor var blandt de første firmaer i Polen, der benyttede asfalemulsion som vejbelægning. Dets aktiviteter fortsatte et stykke ind i den anden verdenskrig, nu suppleret af digebyggeri.⁵²

I øvrigt opdyrkede man markederne, hvor man fandt dem. Højgaard & Schultz havde i 1920'erne som nogle af sine første udenlandske engagementer bygget broer og jernbaner i Litauen og Estland, og havde deltaget i udbygningen af havnen i Memel (Klaipeda) i 1930. Virksomheden havde et stående samarbejde med F.L. Smidth & Co. om anlæg og udbygning af cementfabrikkerne Port Kunda i Estland (siden 1922), Secil i Portugal (1930) og Cementas i Litauen (1939).⁵³ I Portugal var man efter 1930 involveret i flere projekter – herom senere. På Island byggede man 1934-37 to vandkraftværker for så at gå videre med projekteringen af Reykjaviks nye fjernvarmeanlæg; et arbejde, der strakte sig ind i krigsårene.⁵⁴ I Tyskland medvirkede virksomheden i 1941-43 ved projekteringen af jernbanedelen af Fugleflugtslinjen,⁵⁵ og i Jugoslavien var firmaet engageret i brobygningsarbejde i et konsortium med Kampsax, som fortsatte ind i krigsårene og for Højgaard & Schultz' vedkommende sluttede i 1942.⁵⁶ Bortset fra Island var ingen af de lande, hvor vi finder mellemkrigstidens Højgaard & Schultz, demokratiske, hvilket er værd at lægge mærke til. Demokratierne var få i mellemkrigstidens Europa, og det var en udygtig erhvervsleder, der lod eventuelle politiske præferencer bestemme investeringernes placering. I Knud Højgaards tilfælde synes autoritære politiske regimer ikke at have udgjort et problem. Hans særlige forhold til Portugals diktator António Salazar skal vi vende tilbage til.

52 Lund 2005, s. 238-51. På grund af sine omfattende arbejder for Værnemagten i Danmark blev Wright, Thomsen & Kier – WTK – i folkemunde omdøbt til »Wehrmachts Tekniske Korps«. Morsing 1992, s. 74.

53 Ad hoc-konsortierne mellem MT Højgaard og F.L. Smidth & Co. lever i bedste velgående: I 2008 deltog de sammen i konkurrencen om at vinde kontrakten på en canadisk molybdænmine i Nordøstgrønland. *Weekendavisen* 07.11.2008.

54 Udførligt omtalt i Steen Andersen 2005, passim.

55 Lund 2005, s. 230-31.

56 Knud Højgaard: »Danish Engineers' Constructional & Consultative Work Abroad. A Generation of Enterprising Development«, *Danish Foreign Office Journal/Danish Commercial Review* No. 115, August 1930, s. 87; *Ingeniøren* nr. 24, 10. april 1940; Kristensen 1942, s. 144-46; nekrolog over Knud Højgaard af Jørgen Christoffersen i *Akademiet for de Tekniske Videnskabers Årsskrift* 1969. Se også Lund 2005, s. 228-51 og Steen Andersen 2005, s. 67-70. For Christiani & Nielsen, se Chr. Ostfeldt: *Christiani & Nielsen. Jernbetonens danske pionerer*, Lyngby 1976 og Steen Andersen 2005. Hverken Kampsax eller Christiani & Nielsen overlevede efterkrigstidens skærpede internationale konkurrence. Wright, Thomsen & Kier blev i midt-firserne opkøbt af Højgaard & Schultz, som i 2000 fusionerede med Monberg & Thorsen og i dag arbejder under navnet MT Højgaard.

Var Højgaard & Schultz' aktiviteter i Danmark af ringe omfang i forhold til dets udenlandske engagementer, markerede Knud Højgaard sig til gengæld på hjemmefronten som en af tidens mest markante erhvervsskikkelser i organisationsarbejdet og i den offentlige politiske debat. I begyndelsen af 1930'erne var Højgaard ved at være en kendt skikkelse, og i 1935 blev han interviewet til *Gads Danske Magasins* Holger Jerrild, som fortsatte iscenesættelsen, hvor Aage Heinbergs *Danske Erhvervs mænd* havde sluppet. Her begynder glorificeringen af Knud Højgaard:

Naar man sidder overfor Ingeniør Knud Højgaard, en af de danske Ingeniører og Entreprenører, som har øvet de største Bedrifter i Udlandet, falder man uvilkaarligt i Undren over, hvor rationelt ikke blot moderne Ingeniører, men ogsaa selve Naturen arbejder: Et Menneske, der skal løse store og betydningsfulde Opgaver, maa saa at sige fra Fødslen være konstrueret til det; der maa ingenting mangle, ikke een Skrue eller eet Hjul, ikke een Evne i hele det Kompleks, hvoraf en saadan Frembringer, Organisator og Administrator er sammensat, for saa falder hele det stolte Værk sammen, før Kransen er rejst. Det er umuligt af Opdragelsens Vej at skabe en saadan helt igennem velproportioneret Ener, umuligt som at gøre en døvstum til Orkesterdirigent – alle Evnerne maa være medfødte, saa kan Skolen, Polyteknisk Lærestanstalt og Livets mangeartede Erfaringer gøre Resten. Ingeniør Højgaard er udpræget dansk, blond som Danskerne i de Egne, hvor Racen har holdt sig renest, og hans Væsen er præget af Stiltfærdighed og Lune, selv kraftige Meninger fremsætter han saa dæmpet og let henkastet, at de næsten virker elskværdige, men Blikket og Smilet fortæller baade om Menneskekundskab og Fasthed, Ræsonnementerne er baaret af en dyb Viden om Mennesker og Forhold i mange Lande, og hans Væsen er internationalt betonet, han taler 6-7 europæiske Sprog og føler sig hjemme i lige saa mange Landes Tænke- og Følemaade, og det er ham lige meget, om den Telefon, der bliver stillet ind til ham, bringer ham en tysk, fransk, engelsk eller russisk Samtale paa Halsen, hans Hjerne virker indenfor hans vidtspændende Omraade som et altid disponibelt Universalinstrument – det Vaaben, som alene er i Stand til i vore Dage at gøre en Dansker til en Viking af Format...

Tidens trang til førerdyrkelse fornægtede sig ikke. Interviewet koncentrerede sig i øvrigt om Højgaards gerninger som ingeniør; politik kom man ikke ind på, men direkte adspurgte slog Højgaard fast, at Danmark efter hans mening var det bedste land at leve i, »fordi Kaarene i økonomisk Henseende er relativt gode, og maaske især fordi Klasseforskel jo næsten ikke eksisterer; vi er alle paa Talefod med hinanden, og vi er blevet forskaanet for baade Fanatisme og Fantasterier...«. Her skinner Højgaards klassiske konservatisme igennem. Opløsningen af klasseforskellene i Danmark priste han tidligere på året i et interview i *Ingeniøren*, som var holdt i en noget mere afdæmpet form, men som også betonedede Højgaards »fremragende faglige kvalifikationer« og »de menneskelige egenskaber, som Danske sætter højest, et roligt og sundt Omdømme, Initiativ, Grundighed, Paalidelighed, Arbejdsomhed og Ukunstlethed (...) Han er iderig uden at være Fantast, logisk uden at være spidsfindig, fast uden at være stædig, bøjelig uden at være eftergivende, venlig uden at være inladende og ligetil uden at være formløs«. ⁵⁷

Knud Højgaard stod ikke tilbage for sine partnere, Rudolf Christiani og Per Kampmann, da tre af landets kendteste ingeniørfirmaer i marts 1936 under stor mediebevågenhed fremlagde »Det Store H«, en storstilet national infrastrukturplan, der skulle forbinde landsdelene med statslige motorveje og broer over bælte og Øresund og bringe Danmark på højde med den internationale udvikling – hvorved man forstod de tyske og italienske autostradaer. Samarbejdet mellem Højgaard & Schultz, Christiani & Nielsen og Kampmann, Kierulff & Saxild (Kampsax) havde stået på i to år. ⁵⁸ Samtidig indledte Rudolf Christiani og formanden for Motororganisationernes Fællesrepræsentation, Ernst Ipsen, et større lobbyarbejde blandt ledende tyske politikere og embedsmænd for at få dem til at lægge pres på den danske regering i sagen. Ingeniørernes forslag blev hurtigt skudt ned, da Christiansborg hverken kunne få øje på behov eller finansiering og i øvrigt ikke var indstillet på at lade private interesser diktere dansk vejpolitik. ⁵⁹ Men det visionære projekt bidrog vel mere end noget andet til at placere Knud Højgaard og

⁵⁷ Holger Jerrild: »Hos Ingeniør Knud Højgaard«, *Gads Danske Magasin* 29. Aarg., 1935, s. 433-42; Povl Vinding i *Ingeniøren* nr. 84, 1935, VI 222-24.

⁵⁸ *Motorveje med broer over Storebælt og Øresund*. Forslag udarbejdet og udgivet af Christiani & Nielsen, Højgaard & Schultz og Kampmann, Kierulff & Saxild, København, 9. marts 1936; Foreløbige Bemærkninger af 02.07.1936 til de af Firmaerne Christiani & Nielsen, Højgaard & Schultz A/S samt Kampmann, Kierulff & Saxild A/S udarbejdede Forslag til Motorveje med Broer over Store Bælt og Øresund, Højgaard & Schultz' arkiv. Se også Steffen Elmer Jørgensen: *Fra chaussé til motorvej. Det overordnede danske vejnets udvikling fra 1761*, Odense: Odense Universitetsforlag 2001, s. 288-300 og Steen Andersen 2005, s. 78-79.

⁵⁹ Elmer Jørgensen 2001, s. 300.

hans virksomhed i den offentlige bevidsthed, og dertil kom en ekstragevinst i form af den netværksdannelse, der siden 1934 havde fundet sted i forbindelse med lobbyarbejdet i Tyskland, og som inkluderede magtfulde folk som stål magnaten og formand for det tyske industriforbund Gustav Krupp von Bohlen-Halbach, chefinspektøren for det tyske vejvæsen, leder af Organisation Todt og senere rustningsminister Fritz Todt, og formand for Mitteleuropäische Wirtschaftstag Tilo Freiherr von Wilmowsky. Særlig Todt skulle senere blive en værdifuld kontakt for de danske ingeniører.⁶⁰

Knud Højgaard var 1928-34 formand for Entreprenørforeningens nystiftede Jernbetonudvalg, men det var i Dansk Ingeniørforening, han lagde hovedparten af sit organisatoriske arbejde. Som medlem af foreningens hovedbestyrelse siden 1930 tog han initiativ til et nyt »Ingeniørernes Hus« til erstatning for de lejede lokaler i Industribygningen på Vesterbrogade og blev i 1932 formand for foreningens byggeudvalg. Huset kunne indvies allerede i oktober 1935,⁶¹ og Højgaard, der havde skænket såvel husets kobbertag som udsmykningen af festsal og spisesal, blev året efter valgt til formand for Ingeniørforeningen for de næste fire år.⁶² Mellem 1936 og 1940 søgte han ihærdigt at vinde indflydelse på den statslige reform af vejvæsenet, der var undervejs. I 1937 nedsatte han Ingeniørforeningens Udvalg angaaende Danmarks fremtidige Vejadministration og søgte herigennem at udfordre juristernes hidtidige magt over det danske vejvæsen. Udvalget anbefalede en centralisering af vejvæsenet under et statsligt vejdirektorat, med en ingeniør som chef. Direktoratet skulle bistås af en vejråd, hvor både Den polytekniske Læreanstalt og Ingeniørforeningen skulle være repræsenteret. Arbejdet var ikke forgæves: Kort efter Gunnar Larsens udnævnelse til minister for offentlige arbejder i juli 1940 gjorde han Højgaard til formand for Vejudvalget af 1940, som skulle forestå den endelige udarbejdelse af vejreformen. Udvalget afsluttede sit arbejde i december 1941, men dets anbefalinger var så længe undervejs som egentligt lovforslag, at de ikke nåede gennem Rigsdagens behandlinger, inden regeringens arbejde ophørte i august 1943. Arbejdet i Vejudvalget bekræftede Højgaard i det parlamentariske

60 Lund 2005, s. 103-106.

61 Ingeniørernes Hus var placeret i Vester Farimagsgade 29, i det moderne kontorhusområde mellem Hovedbanegården og Gyldenløvesgade og som nabo til Shellhuset, hvad der otte år senere beseglede dets skæbne; i 1944 blev bygningen beslaglagt af Gestapo, og i marts 1945 blev den fuldstændig ødelagt under RAF's angreb på det tyske sikkerhedspolitis danske hovedkvarter. Under angrebet gik store mængder arkivmateriale tabt.

62 Kristensen 1942, s. 66-70; Georg Nørregaard: *Entreprenørforeningen 1892-1942*, København 1942, s. 238.

arbejdes ulidelige træghed; flere gange udtrykte han sin store frustration over for Gunnar Larsen. Rigsdagspolitikkerne tilsidesatte alle saglige hensyn til fordel for snæversynet magtpolitik. Frustrationen og kritikken af parlamentarismen delte han med en række andre ledende ingeniører, som i marts 1941 var til middag hos Gunnar Larsen, bl.a. Per Kampmann fra Kampsax A/S, der havde deltaget i Højgaardkredsen året før.⁶³

Knud Højgaard havde gennem sine bestyrelsesposter indflydelse på en række andre virksomheder. I 1932-33 var han udpeget til medlem af regeringens Udvalg vedrørende Ordningen af Burmeister & Wains Forhold – B&W blev på dette tidspunkt rekonstrueret med statsmidler efter en truende konkurs – og kom her i tæt samarbejde med Per Kampmann, der var bestyrelsesmedlem i B&W. Sidst i 1930'erne og ind i besættelsesårene var Højgaard bestyrelsesmedlem i Handelsbanken, D.F.D.S., A/S Spraymuls, A/S Jysk Landvinding samt Korsør Glasværk (etableret i 1935 af Højgaard & Schultz i samarbejde med Kampsax, F.L. Smidth A/S og Nordiske Kabel- og Traadfabriker). I Helge Andersens analyse af den økonomiske elite i 1930'ernes Danmark figurerer Højgaard som en af de 21 mest magtfulde erhvervsledere.⁶⁴ Ved verdenskrigens udbrud i 1939 var hans meritter i det hele taget betragtelige. Han var rig, kendt, vellidt i vide kredse, og en central rolleindehaver i netværket af danske toperhvervsledere. Den konservative leder John Christmas Møller kunne i et brev til P. Munch i april 1940 omtale Knud Højgaard som »en af vort Lands mest ansete og betydeligste Mænd, af hvis Medarbejderskab Regeringen ogsaa har benyttet sig«. ⁶⁵ Ud over B&W-udvalget havde Højgaard været beskikket medlem af Thyborøn-kommissionen siden 1937, og hans samarbejde fortsatte med formandskabet i Vejudvalget af 1940 og Statens Materielprøveråd fra 1941.

På hjemmefronten tegnede Højgaard, en af landets rigeste mænd, sig gerne for traditionel mæcenvirksomhed, som f.eks. med finansieringen af Danmarks Akvarium i Charlottenlund, der åbnede i 1938

63 Knud Højgaards arbejde med reformen af vejrvesenet er indgående behandlet i Joachim Lund: »Samfundet på operationsbordet. Knud Højgaard, ingeniørerne og vejrvesenets centralisering 1933-1951«, i Lars Bo Kaspersen, Joachim Lund & Ole Helby Petersen (red.): *Offentligt eller privat? Historiske og aktuelle udfordringer i politik og økonomi*, København: Djøf Forlag 2010, s. 171-87. Se også Kristensen 1942, s. 113-15.

64 Heinberg 1933, s. 177-80; Helge Andersen: *Hvem ejer Danmark? En økonomisk Studie*, København: Mondes Forlag 1939, s. 97-100. Helge Andersens analyse af det danske bestyrelsesnetværk er baseret på Greens danske Fonds og Aktier 1936/37) og udelukkede i sig selv virksomheder, der ikke var børsnoteret.

65 Christmas Møller til Munch, 14.04.1940. *Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 8. Januar 1948 nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens § 45* [herefter *Parl. Komm.*], Bd. IV, København 1948, s. 55-57 og Bd. IX, København 1949, s. 140-42.

med sønnen Mogens Højgaard som direktør.⁶⁶ Hans internationale udsyn førte ham også til Det Kongelige Danske Geografiske Selskab, hvor han var medlem af selskabets råd siden 1940, i mange år i selskab med den politiske kampfælle, skibsreder A.P. Møller.⁶⁷ Højgaard var også medlem af repræsentantskabet for Landsforeningen Dansk Arbejde og for Foreningen Norden.

I foråret 1937 hørte Højgaard til den lille, eksklusive skare, der med Polyteknisk Lærestalts leder P.O. Pedersen i spidsen etablerede Akademiet for de Tekniske Videnskaber. Højgaard donerede hele 100.000 kr. til formålet og blev akademiets 1. vicepræsident (1937-40).⁶⁸ I et foredrag holdt kort efter stiftelsen beskrev han akademiets fremtidige arbejdsopgaver og understregede vigtigheden af at inddrage ingeniørerne i det samfundsvigtige arbejde med at forbedre landbrugets rentabilitet og komme arbejdsløsheden til livs – med andre ord tidens to altoverskyggende samfundøkonomiske problemer. De store beskæftigelsesarbejder, der på dette tidspunkt blev sat i gang, burde, mente Højgaard, ledes af ingeniører, men ikke nok med det: »Sagen vilde glide ikke saa lidt lettere, hvis Ingeniørerne allerede under Planernes Forberedelse i større Udstrækning, end Tilfældet hidtil havde været, fik Anledning til at samarbejde med Politikerne og de af dem afhængige Regeringsorganer«. ⁶⁹ Med andre ord: Ingeniørens indsats måtte begynde allerede i den politiske beslutningsproces og i lovarbejdet. Ud over styrkelsen af ingeniørens rolle kan man udmærket trække en linje mellem akademiet og dets stifters ønske om at medvirke til den nationale genrejsning, omdrejningspunktet for store dele af den konservative højrefløj i 1930'erne.⁷⁰

Knud Højgaard tog et af sine første skridt ind på den politiske arena med indrykningen af et åbent brev på *Børsens* forside den 28. januar 1933.⁷¹ Brevet, der var forfattet sammen med A.P. Møller og Chr. H. Olesen, advarede stærkt imod den devaluering af kronen, som stod på den politiske dagsorden, og som blev en del af regeringens forlig med Venstre i Kanslergade den følgende dag. Tre dage senere fulgte *Berlingske Tidende* op med interviews med dem alle tre, hvor de samstemmende anbefalede lønreduktioner frem for devaluering. Højgaard tilføjede, at

66 Akvariets åbning er malende beskrevet i Liebst 2008, s. 91-93.

67 Niels Nielsen: »Knud Højgaard« (nekrolog), *Geografisk Tidsskrift* bd. 67 (1968), s. XXII; bd. 63 (1964), s. XVI.

68 Kristensen 1942, s. 112-113; Knudsen 2005, kap. 3.7.

69 Se Knudsen 2005, s. 175-76.

70 Knudsen 2005, s. 156-57; 182.

71 *Børsen*, 29.01.1933.

en inflation ville »svække dansk Foretagsomhed i Udlandet«. ⁷²

Et år senere tog Højgaard i *Ingeniøren* livtag med den økonomiske verdenskrise og gav udtryk for behersket optimisme, hvad fremtiden angik, om end det ikke forekom ham holdbart, at man havde undladt at nedbringe skatterne og de sociale udgifter, så de i højere grad svarede til »Forretningen Danmarks omsætning«, som han formulerede det, og også landbruget måtte sætte tæring efter næring. Det gik igen fremad på verdensscenen, også i USA, hvilket dog ikke skyldtes Roosevelts »eksperimenter«, som han betragtede som »intet mindre end et storstilet Forsøg paa ad den kunstige Regulerings Vej at beherske Økonomiens Ebbe og Flod« og snarere havde været skadelige for »den normale og sunde Bedringsproces«. Også andre steder i den vestlige verden havde man anstillet »forrykte Forsøg paa at praktisere Planøkonomi«, og nationaløkonomerne, for så vidt de overhovedet kunne blive enige, havde heller ikke haft en heldig hånd. Derpå kommer Højgaard ind på den teknokratiske bevægelse med Paul Molde i spidsen, som han anlægger et positivt og nøgternt men også ironisk distanceret syn på: »End ikke *Teknokratiets Paradis* har efter min Opfattelse Udsigt til foreløbig at blive realiseret. Dermed være ikke sagt, at Teknikens Udøvere, som jo i den senere Tid faar Skyld for ved deres Opfindsomhed at have voldet al Verdens nuværende Elendighed, ikke bør fastholde det store Maal at føre deres rationelle Arbejdsmetoder over paa Samfundsorganisationens Omraade.« Man måtte blot forstå, at »Verdensøkonomien er et vanskeligt Hav at befare; der er foruden »Ebbe og Flod« saa mange andre Faktorer, der gør deres Indflydelse gældende, at man fristes til at mene, at en gennemgribende Regulering af Forholdene er lige saa uopnaaelig som en Regulering af Solskin og Regn.« Snarere end planøkonomiske løsninger måtte man finde svaret på tidens problemer i en fjernelse af restriktioner og statskontrol og åbne nye muligheder for individuelt initiativ, omsætning og beskæftigelse. Ligesom året før lagde Højgaard vægt på dansk erhvervsvirksomhed i udlandet, herunder ingeniørvirksomhed. Danmark var på vej ud af krisen, men man måtte i højere grad end tidligere søge at blive et kapitaleksporterende land – på dette område burde staten ikke holde sig i baggrunden men træde til med eksportstøtte. Ledelsen af disse Foretagender måtte »lægges i Hænderne paa Mænd, som foruden at være højt kvalificerede Specialister er i Besiddelse af Initiativ, Ansvarfølelse, Handlekraft og Administrationstalent. *Teknik og Handel maa her gaa op i en højere Enhed*«. ⁷³

⁷² *Berlingske Tidende*, 31.01.1933.

⁷³ Knud Højgaard: »Nytaarsbemærkninger i en Krisetid«, *Ingeniøren* 27. Januar 1934.

Såvidt Højgaards forhold til økonomi og teknokrati, som det så ud i 1930'ernes begyndelse. Han engagerede sig imidlertid mere og mere i den konservative mærkesag, forsvarssagen, som også stod centralt i spørgsmålet om national »genrejsning«. ⁷⁴ Den 12. februar 1937 formidlede minister for handel, industri og søfart, socialdemokraten Johannes Kjærbo, en samtale mellem Højgaard og Thorvald Stauning i Statsministeriet. Som anført var det ikke første gang, de mødte hinanden. Den nye forsvarsordning var netop blevet fremlagt i Folketinget, og denne gang mødte Højgaard frem som repræsentant for en gruppe på ca. 20 betydningsfulde borgere, som forskningen har foreslået som »den første Højgaardkreds«. ⁷⁵ Ifølge sit eget referat forsøgte Højgaard at overtale statsministeren til at optage forhandlinger med Tyskland om en endelig fastlæggelse af grænsen, evt. med Sverige som mægler – og med en for Højgaard »tilfredsstillende« forsvarsordning i ryggen. Et par dage senere aflagde han rapport til sin baggrundsgruppe, og en måneds tid efter, under de stadige forhandlinger om en ny forsvarsordning, formulerede Højgaard et åbent brev til statsministeren, som blev offentliggjort i *Berlingske Tidende*. Heri udtalte hans kreds sin støtte til Det Konservative Folkepartis ønske om massive investeringer i det danske forsvar. Forsvarssagen var, udtalte kredsen, i det hele taget et nationalt anliggende, som burde fremmes uden skelen til partipolitiske stridigheder. 45 af landets fremmeste erhvervsledere, ingeniører og videnskabsmænd havde nu skrevet under, heriblandt Per Kampmann, F.L. Smidth & Co.s leder Gunnar Larsen, A.P. Møller, professor Johannes Østrup og Polyteknisk Lærestalts rektor, professor P.O. Pedersen. ⁷⁶ Den første Højgaardkreds' initiativ var forgæves, og forsvarsordningen blev vedtaget på Rigsdagen den 5. maj. Senere på året advarede Højgaard i en offentlig tale mod Stauning-regeringens lidenstå-til og opfordrede til dannelsen af en samlingsregering, der kunne sikre et effektivt nationalt værn. Det var ikke rimeligt, at firmaer som Højgaard & Schultz tjente millioner hjem til Danmark, for at staten bagefter kunne sløse pengene bort til sociale formål, mens militæret sultede. ⁷⁷

Se også hans artikler »Danske Ingeniørers Arbejde i Udlandet«, *Ingeniør og Samfund* nr. 7 og 8, 1930, og »Dansk Arbejde hjemme og ude«, *Ingeniør og Samfund* nr. 16 og 17, 1932.

⁷⁴ Højgaard var medlem af Dansk Luftværnsforenings landsstyrelse og landsråd, næstformand for landsrådet 1935-44 og for foreningens kredsraad for København.

⁷⁵ Meile 2005, s. 18.

⁷⁶ *Berlingske Tidende*, 19.03.1937; *Parl. Komm.* Bd. IX, stenografiske referater s. 324-25; P. Munch: *Erindringer 1933-1939: Paa Vej mod Krigen*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1966, s. 215; Viggo Sjøqvist: *Danmarks udenrigspolitik 1933-1940*, København: Gyldendal 1966, s. 179-80; Knudsen 2005, s. 156.

⁷⁷ *Danmark på skillevejen*. Foredrag i Handels- og kontoristforeningen, København,

Forsvarssagen bragte i 1938 Knud Højgaard i kontakt med Arne Sørensen. Lederen af det antiparlamentariske genrejserparti Dansk Samling havde siden årsskiftet 1937/38 samarbejdet med en forsvarsvenlig gruppering, der kaldte sig Kredsen, og som i foråret 1938 udsendte pjecen *Dansk Forsvars- og Udenrigspolitik. Hvad drejer det sig om?*, hvori man agiterede for en forceret dansk oprustning. Knud Højgaard, der et halvt år forinden i foredraget *Danmark paa Skillevejen* havde plæderet for det samme, lagde navn til pjecens forord og kan dermed siges at have taget del i Kredsens arbejde.⁷⁸

Kredsen var i 1937 kommet i kontakt med ingeniør Johannes Hansen, direktør i Chr. Hansens Laboratorium og senere medlem af Højgaardkredsen, og lod sig i 1938/39 opløse af den mere indflydelsesrige Forsvarsligaen, hvor Johannes Hansen samlede en række fremtrædende officerer og erhvervsfolk. Det er usikkert, hvorvidt Knud Højgaard deltog i dette arbejde, men da ledende medlemmer af Det konservative Folkeparti, Venstres Ungdom, Landbrugernes Sammenslutning, Dansk Samling og forskellige andre genrejsergrupper i begyndelsen af 1938 søgte at etablere en fælles platform, Den nationale Liga, var Højgaard inviteret sammen med to andre erhvervsledere, A.P. Møller og direktør Artom Rand. Om de tre mænd blev involveret i arbejdet, kan ikke siges med sikkerhed, men da ligaens eksistens blev afsløret i juli samme år, udråbte *Socialdemokraten* Knud Højgaard og A.P. Møller som to af bagmændene.⁷⁹

Midt under den højspændte internationale situation i foråret 1939 henvendte Højgaard sig atter til statsministeren som repræsentant for Kredsen, med en appel om en forstærket dansk oprustning i form af skrivelsen *Nogle principielle Betragtninger vedrørende Genopbygningen af Landets Forsvar*. Man havde koordineret aktionen, således at A.P. Møller samme dag udsendte pjecen *En Opfordring til Folkeafstemning om Forsvaret*, formuleret som et åbent brev til Stauning.⁸⁰

Den 9. april 1940 gik Knud Højgaards bange anelser i opfyldelse. Men situationen åbnede også for nye politiske muligheder.

06.10.1937, Højgaard & Schultz' arkiv. Ifølge Meile 2005 (s. 19) findes den også bevaret i Halfdan Barfods arkiv, personarkiv 5084, Rigsarkivet. I 1935 havde Højgaard anslået, at de udenlandske entreprenørarbejder omsatte for mindst 150 mio. kr. årligt – dobbelt så meget som de hjemlige entreprenørarbejder. Jerrild 1935, s. 440.

⁷⁸ *Dansk Forsvars- og Udenrigspolitik. Hvad drejer det sig om?* København 1938; Lundbak 2001, s. 138-40.

⁷⁹ Lundbak 2001, s. 140-41, 148-49.

⁸⁰ P. Munch 1966, s. 288; Meile 2005, s. 19. A.P. Møller havde allerede i 1936 blandet sig i den offentlige diskussion med det lille skrift *Vore to Høre. Et Arbejdsløshedspøblem. Nogle Betragtninger af A.P. Møller. Offentliggjort i »Berlingske Tidende« 19. December 1936. Trykt og udgivet af Chr. Backhausens Bogtrykkeri, København (1936).*

Højgaardkredsen

I Knud Højgaards egen branche udløste den tyske besættelse et større opgør, affødt af de store anlægsopgaver ved Luftwaffes nye baser i Jylland, som hans kolleger i Wright, Thomsen & Kier og F.L. Smidth & Co.s entreprenørvirksomhed, Danalith, havde kastet sig ud i. Ved et møde i Entreprenørforeningen den 20. maj fik han lejlighed til at markere sit stærke nationale standpunkt og kritiserede i skarpe vendinger de firmaer, der ikke havde kunnet stå for fristelsen.⁸¹

Højgaard tog også kontakt til de politiske aktører. Allerede den 10. april havde han skrevet til Christmas Møller, der repræsenterede de konservative i den nye samlingsregering, og krævet Stauning og Munchs afgang.⁸² For Højgaard var der ingen tvivl om, at der burde have været kæmpet den 9. april, og som sagerne stod, var han overbevist om, at en partipolitisk samlingsregering ville handle under tvang og dermed fra starten være magtesløs. Alternativet, nemlig det, Højgaard kaldte et »rent administrativt styre«, ville have større spillerum.⁸³ I forårets løb arbejdede ingeniørernes formand med at konkretisere tanken. Samtidig gik han ind i arbejdet for i det mindste at få optaget såkaldt upolitiske ministre i regeringen og komme af med P. Munch.

Omkring den 1. maj 1940 samlede Knud Højgaard nogle få bekendte til en drøftelse af situationen i noget, man kunne kalde »den anden Højgaardkreds«. Den var fåtallig og bestod af tidligere gesandt Niels Høst og A.P. Møller. Også John Christmas Møller, som Højgaard stadig var i dialog med på dette tidspunkt, deltog. Det er vurderingen, at den tidligere konservative leder har talt personerne fra at foretage sig noget; de optræder først igen i kredsen i sensommeren 1940.⁸⁴ Senere i maj eller juni måned opstod en ny gruppering omkring Højgaard, Percy Ipsen og Per Kampmann. »Den tredje Højgaardkreds« – som skulle blive den endelige – havde fået sin kerne. Den bestod af tre ledende ingeniører fra

81 Konflikten er skildret i detaljer i Steen Andersen 2005, s. 157-63.

82 Højgaard til Christmas Møller, 10.04.1940. Optrukt som bilag i *Parl. Komm.*, Bd. IV, s. 53 og Bd. IX, s. 138.

83 Højgaard til Christmas Møller, 15.04.1940. *Parl. Komm.* Bd. IV, s. 57-58. Henrik S. Nissen vurderer, at den nationalkonservative fløj var blevet »politisk hjemløs« efter samlingsregeringens dannelse. Han tillægger kun Højgaardkredsen betydning for så vidt dens holdninger kom til udtryk i den konservative presse, men medgiver, at holdningerne, som spændte fra regeringskritik til antiparlamentarisme, var ganske udbredte, og, i forbindelse med regeringsomdannelsen i juli måned, at »[d]et var spørgsmålet, hvem der havde indflydelse på kongen. For en kort tid spillede »kampen om fliserne foran kongens dør« igen en rolle i dansk politik«. Henrik S. Nissen: *1940. Studier i Forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*, Gyldendal: København 1973, s. 198-200 og 250.

84 Meile 2005, s. 22-24.

erhvervslivet. Senere, i juni måned, fik gruppen følgeskab af det tidligere konservative landstingsmedlem Holger Andersen samt af Johannes Kyed, der havde været medlem af Rigsdagen for Venstre 1924-39. Også Gunnar Larsen skal have deltaget i et eller to møder, inden han trak sig ud. Han brød sig ikke om kredsens »antisociale linje«.⁸⁵

Jakob Meile har sandsynliggjort, at Højgaard's kreds gennem Prins Axel og Christian X i dagene op til regeringens rekonstruktion havde en ikke ubetydelig indflydelse på Staunings beslutning om på udenrigsministerposten at udskifte P. Munch med Erik Scavenius samt optage en »upolitisk« erhvervsmand i regeringen, der så blev Gunnar Larsen – uden at denne dog bør betragtes som repræsentant for kredsens.⁸⁶ P. Munchs afgang den 8. juli 1940 og Gunnar Larsens udnævnelse til minister for offentlige arbejder kan formentlig betragtes som en halv sejr for Højgaardkredsens bestræbelser. Scavenius' irritation over det parlamentariske system og hans enevældige ledelsesstil var velkendt, og hvad Gunnar Larsen angik, kunne han passende anvendes som isbryder, når Staunings partipolitiske regering bestående af de ansvarlige for 9. april skulle opløses og erstattes af et handlekraftigt »rent administrativt styre«, som Højgaard havde kaldt det i sit brev til Christmas Møller dagen efter det tyske indtog.⁸⁷

Kredsens næste skridt var at indkalde til et møde i Ingeniørernes Hus den 20. august, hvor man ville forsøge at få vedtaget en resolution, der så skulle offentliggøres. Knud Højgaard varmede op i et interview i *Børsen* den 6. august under overskriften »Man bør ikke bringe Folkestyret i Miskredit«. Når man tillod landets eksistensforsvar at ligge brak i årevis, lå skylden hos det parlamentariske system, der overhovedet gjorde det muligt for en regering at beholde magten ved simpelthen at bestikke sine vælgere med penge, der skulle være gået til militæret. Han udtalte, at det ikke var folkestyret, der havde spillet fallit, men »parlamentarismen i den form, hvori vi har dyrket den«. Understøttelsessystemet og

85 Nissen 1973, s. 218, n. 16.

86 Meile 2005, s. 28-43. Ifølge den tyske sikkerhedstjeneste skulle Christian X allerede i maj være blevet opfordret af Prins Axel til at danne en regering under ledelse af Højgaard og Kampmann. Man vidste, at de to ingeniører havde tætte forbindelser til Gunnar Larsen, som var under mistanke for at arbejde for den britiske efterretningstjeneste. Der Chef der SIPO und des SD an Luther, Auswärtiges Amt, betr. Regierungsbildung in Dänemark, 28.05.1940. Renthe-Finks papirer, RA/KB. Prins Axels rolle i de udenomsparlamentariske regeringsplaner i Danmark i 1940 er stadig uafklaret.

87 Ole Brandenborg Jensen har med et tvivlsomt argument afvist, at Højgaardkredsens skulle have ønsket Gunnar Larsen som minister, under henvisning til, at Gunnar Larsens firma F.L. Smidth & Co. var medlem af Det tyske Handelskammer, mens Højgaard & Schultz ikke var det. Ole B. Jensen: *Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmaessige forhold*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2005, s. 169-74.

fagforeningerne havde fostret en krævementalitet og udhulet almindelige menneskers selvopholdelsesdrift. Han fandt det urimeligt, at folk, der ikke var i stand til at forsørge sig selv – modtagere af aldersrente og socialhjælp – skulle være medbestemmende om landets ledelse. Men han øjnede lys for enden af tunnelen: »Tidens Udvikling har medført, at Standpunkter, som for faa Maaneder siden var uacceptable for meget store Befolkningskredse, i Dag i alt Fald kan drøftes lidenskabsløst og sagligt.« Den tyske besættelse: Et iskoldt brusebad, som klarede tanken, tæmmede lidenskaben og skabte plads til sagkundskaben.⁸⁸

Ved mødet i Ingeniørhuset den 20. august deltog 100-120 mennesker. I resolutionsudkastet tales der på bedste genrejservis om at styrke »statsautoriteten« og opdrage folket i en ny ånd til en livsvilje, »der alene berettiger kravet om fortsat statslig selvstændighed«.⁸⁹ Sådanne formuleringer var dog siet fra i det endelige resolutionsforslag. Men Højgaard's tale til de fremmødte var ikke til at tage fejl af: Den handlede netop om nødvendigheden af at bryde med den parlamentariske tradition og »samles om kongemagten«. I øvrigt kom resolutionen aldrig til afstemning, men mødet resulterede i, at A.P. Møller og Niels Høst genindtrådte i kredsen og heri fik følgeskab af Per Kampmanns partner Jørgen Saxild, Johannes Hansen og historikeren Vilhelm la Cour. Den 30. august blev kredsen enig om et nyt udkast til en henvendelse til offentligheden, som byggede på den tekst, der havde været fremlagt i Ingeniørhuset og bestod af en blanding af almindeligt konservativt tankegods og teknokratiske genrejserpunkter om almenvellet, der skulle gå forud for »individuelle, klasse-mæssige eller partipolitiske interesser«. Også »nationens ånd og livsvilje« var vendt tilbage til teksten. Planen om en henvendelse til offentligheden med krav om indsættelse af en upolitisk regering blev imidlertid opgivet omkring månedsskiftet september/oktober; i stedet endte man med den herostratisk berømte henvendelse til Christian X, der blev overrakt af Niels Høst den 14. november. I henvendelsen foreslog kredsen kongen at udnævne et ministerium af »frit stillede, fædrelandssindede mænd, som kan modtages med tillid fra alle sider« under ledelse af Prins Axel. Regeringen skulle i vidt omfang regere ved fuldmagter – altså i stil med Estrups provisorier.⁹⁰ Christian X afviste imidlertid ideen.

⁸⁸ A.P. Møller bragte lignende og ret enslydende synspunkter for dagen i sin nytårstale ved Studenterforeningens (forsinkede) nytårsfest den 7. februar 1942. Aftrykt i Bilag til *Parl. Komm.* bd. IX, s. 170-173.

⁸⁹ Cit. efter Meile 2005, s. 45.

⁹⁰ Teksten og en række andre centrale dokumenter i sagen er publiceret i *Parl. Komm.* Bd. IX. Det har været en almindelig antagelse, at Staunings ord fra Folketingets talerstol dagen efter, den 15. november, om regeringen, der stod på parlamentarisk grund,

Højgaardkredsen holdt så vidt vides sit sidste møde den 12. december 1940, hvor man besluttede ikke at foretage sig mere. Efter 6-7 år med intens indblanding i de offentlige sager opgav Højgaard sine regeringsambitioner. I et foredrag i Nykøbing Falster i december 1943 erklærede han, at han hørte til dem, der foretrak at tie stille med hensyn til de brændende spørgsmål om forsvaret og beskæftigelsen.⁹¹ Han undlod dog ikke at træde til, da Amalienborgs politivagt sammen med modstandsbevægelsen i efteråret 1944 sørgede for anlæggelsen af en tunnel under Frederiksgade ved Kongehusets residens. Betonelementerne blev leveret af Højgaard & Schultz' rørfabrik i Københavns Sydhavn.⁹²

Højgaard, demokratiet og diktaturet

Indtil videre har vi set, hvordan Højgaards politiske engagement kan betragtes som udtryk for den internationale teknokratiske strømning, det danske ingeniørmiljø var en del af i mellemkrigstiden. Hvorfor forestillede Knud Højgaard sig nu, at en »upolitisk« regering ville have større chancer for at stå imod tysk indblanding i rigets anliggender? Svaret på dette spørgsmål kan findes i hans opfattelse af det ideelle styre og Danmarks fremtidige rolle i det ny Europa under tysk førerskab. Det parlamentariske demokrati udgjorde, som vi har set, den måske væsentligste anstødssten. Men hvis dyrkelsen af parlamentarismen var en fejl, hvad mente han da med, at han »hørte til dem, der troede på demokratiet«, som han erklærede det i en tale i Ingeniørforeningen i 1937?⁹³ Hvordan definerede han det folkestyre, han bekendte sig til i interviewet i *Børsen* i 1940? Det uddybede han aldrig – og det er heller ikke givet, at hans mentale koordinater udstak en så konsistent ideologi, som historikeren kunne ønske sig. Tiden bød på en vifte af temmelig forskellige demokratiforestillinger, hvoraf den parlamentariske, der i Danmark var slået igennem som praksis i 1901, kun var een. Højgaards forestilling var, som vi nu skal se det, en anden. Hans

var møntet på Højgaardkredsen; denne antagelse må formentlig revideres, idet meget tyder på, at kongen først den 27. november informerede Stauning om kredsens henvendelse. Staunings tale var formentlig udelukkende bestemt for de danske nazister i anledning af deres stormløb på regeringen i disse dage. Meile 2005, s. 65-67.

91 *Et dansk Ingeniørfirmas Virksomhed mellem de to Verdenskrige* (som note 44), s. 1.

92 *Ingeniøren* Aarg. 54, nr. 23, 16. juni 1945. Tilgængelig på <http://ing.dk/tema/tidsmaskinen> (lokaliseret d. 3. august 2010).

93 »Havnebygning i Portugal. Setubal – Funchal«. Foredrag holdt i Dansk Ingeniørforening den 13. januar 1937 af Ingeniør Knud Højgaard. Særtryk af *Ingeniøren* 1937 nr. 11. Om talen, se nedenfor.

forståelse af begrebet »folkestyre« var ikke uforeneligt med den autoritære styreform, den stærke mand og den nationale genrejsning, hvor den folkeligt valgte repræsentation ikke havde bestemmende indflydelse på statens styre men først og fremmest skulle sikre regeringen og statslederen en vis legitimitet i befolkningen; en klassisk konservativ opfattelse af »samhørighed« mellem herskeren og hans undersåtter. Denne opfattelse lader sig spore til erfaringerne fra de forskellige diktaturer og etpartiregimer, der i løbet af mellemkrigstiden havde erstattet demokratiet i en række europæiske lande.

Eric Hobsbawm har påpeget, at disse diktaturers ydre fællesnævner bestod i modstanden mod revolutionen fra venstre; men at der i virkeligheden bag dem alle lå en reaktion på undergravelsen af den gamle samfundsorden i 1917-20. Alle var de autoritære og fjendtligt indstillet over for liberale politiske institutioner.⁹⁴ I den sydeuropæiske variant forenedes den romersk-katolske kirke og de i princippet sekulære styre under Mussolini, Franco og Salazar i hadet til det 18. århundredes oplysning og alle dens arvinger, herunder demokratiet, liberalismen og kommunismen.⁹⁵

Det var Salazars Portugal, Højgaard gerne fremhævede som sit forbillede. Ministerpræsident António de Oliveira Salazar (1889-1970) personificerede og forsvarede de klassiske idealer i det portugisiske aristokrati, bourgeoisie og den katolske kirke. Sammen med præsident António Carmona havde han siden 1932 stået i spidsen for det gejstlig-konservative diktatur, der var kommet til magten i 1926, og hvor han selv havde været finansminister siden 1928. Salazars forfatning af 1933 forbød politiske partier og gjorde *União Nacional* [National Samling] til eneste lovlige politiske organisation i den portugisiske *Estado Novo* [Nye Stat]. Parlamentets 90 medlemmer blev fundet ved indirekte valg af de 45 og politisk udpegning af de øvrige 45 gennem korporationerne og kunne ikke vælte regeringen. Præsidenten valgtes for 7 år ad gangen, og kun familieoverhoveder med en vis uddannelse bag sig havde stemmeret. Politisk opposition blev bekæmpet ved hjælp af censur og et frygtet, hemmeligt sikkerhedspoliti. I modsætning til mere traditionelle diktaturer som f.eks. Pilsudskis i Polen, hvis ideologi var begrænset til nationalisme og antikommunisme, indførte Salazar i tiden op til den anden verdenskrig en egentlig korporativ stat. Tysk og italiensk våbenhjælp til de spanske generalers oprør i 1936 fandt vej gennem

94 Eric Hobsbawm: *Ekstremernes århundrede. Verdens historie 1914-94*, København: Samleren 1997, s. 134.

95 Ibid. s. 136.

Lissabons havn, og efter Francos magtovertagelse etablerede han et tæt udenrigs- og sikkerhedspolitisk samarbejde med Spanien. Han tillod ganske vist vestallierede flådebaser på portugisisk territorium, hvad der givet har lettet Portugals optagelse i NATO senerehen; samtidig udtalte han gentagne gange sin støtte til Hitler og Mussolini og erklærede i 1940, at han og Hitler var »bundet sammen af den samme ideologi«. Dette repræsenterer ikke i sig selv noget uløseligt paradoks, men skal formentlig tolkes i retning af, at hans grundindstilling først og fremmest var antikommunistisk. Salazar kunne dog også åbent udtrykke sin bekymring for, at Hitlers mange sejre var steget den tyske diktator til hovedet, og at Hitler ville germanisere Europa i et omfang, der ville være uforeneligt med det katolske syden.⁹⁶ Ligesom det skete f.eks. i Dollfuss' Østrig og Horthys Ungarn, førte Salazars forsvar for den gamle sociale orden til sammenstød med lokale, antiklerikale fascistiske bevægelser, som til sidst blev forbudt.⁹⁷

Normalt betragtes regimet da heller ikke som decideret fascistisk men snarere som »autoritært«, om end med fascistiske træk, ikke mindst qua det korporativt opbyggede arbejdsmarked.⁹⁸ Afgørende var, at det ikke baserede sig på en politisk massebevægelse. Styret var elitært, ikke populistisk, hvilket formentlig også var en vigtig årsag til, at det vandt Højgaard's sympati. Desuden fandt man her en række træk, styret havde til fælles med den reaktionære del af det danske genrejsermiljø: Salazars styre er at finde i gruppen af lande, hvor man aktivt tilstræbte en ny samfundsorden, som var bygget op omkring organiske og korporative idealer i en nostalgisk stræben efter genetableringen af

96 Charles F. Delzell (ed.): *Mediterranean Fascism, 1919-1945*, New York 1970, s. 348; Mark Mazower: *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe*, London: Penguin 2009, s. 127.

97 Pieter Romijn & Ben Frommer: »Legitimacy in Inter-War Europe«, i Martin Conway & Pieter Romijn (eds.): *The War for Legitimacy in Politics and Culture 1936-1946*, Oxford/New York: Berg 2008, s. 59.

98 Ligesom i f.eks. Spaniens tilfælde har Salazars eventuelle fascisme været omdiskuteret. Den tyske fascismeforsker Ernst Nolte forsøgte sig i sin tid med en typologisering, som placerede mellemkrigstidens europæiske diktaturer i et kontinuum mellem »præfascistisk«, »tidlig fascistisk«, »normalfascistisk« og »radikalfascistisk« og optog Salazar i den første gruppe. Ernst Nolte: »Zur Phänomenologie des Fascismus«, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* Jhg. 10, 1962, H. 4, s. 573-407. Manuel de Lucena har betegnet styret som »a form of fascism without a fascist movement« (»The Evolution of Portuguese Corporatism«, i Lawrence S. Graham & Harry M. Makler (eds.): *Contemporary Portugal. The Revolution and Its Antecedents*, Austin and London: University of Texas Press 1979), mens den amerikanske historiker Stanley G. Payne har forsøgt at indfange Salazars styre med den måske for bredtfaavnende betegnelse »authoritarian corporative liberalism« (*A History of Fascism 1914-45*, London 1995). Det er i det mindste diskutabelt, når Steen Andersen omtaler Knud Højgaard's »fascismefascination« og hans beundring for og samarbejde med »den fascistiske diktator« António Salazar (Steen Andersen 2005, s. 71, 130, 178).

et fortidigt idealsamfund, »hvor eksistensen af klasser eller økonomiske grupperinger var en anerkendt sag, mens den forfærdende udsigt til klassekamp blev holdt på afstand ved en frivillig accept af et socialt hierarki og af, at hver socialgruppe eller 'stand' havde sin rolle at spille i et organisk samfund, der omfattede alle og skulle opfattes som en kollektiv helhed«, som Hobsbawm formulerer det.⁹⁹

At tilhængere af denne statsform kunne opfatte den som mere »ægte« demokratisk, fordi samfundsgrupperne var sikret politisk repræsentation baseret på alles betydning for helheden og ikke på egoistiske klasseinteresser, skal man ikke uden for Danmarks grænser for at finde eksempler på. Det stod klart formuleret hos en dansk genrejser som Victor Pürschel: »Vi er ikke Demokrater i den foragtelige Betydning, dette Ord har faaet bl.a. gennem den hjemlige Folkefronts Moskusoksetaktik til Værn om Øjeblikkets Magthavere (...) Dette forhindrer ikke, at jeg er paa det rene med og Tilhænger af, at ethvert Styre her i Landet skal have Tilslutning af det danske Folk«. ¹⁰⁰ Opfattelsen kom også til udtryk hos den nationalkonservative historiker Vilhelm la Cour (1883-1974), som deltog i Højgaardkredsen og var et fremtrædende medlem af genrejserpartiet Dansk Samling. For la Cour var folkestyret en tilstand, hvor »folkeånden« havde frihed til at udfolde sig i dyrkelsen af danskhed, afstamning og hjemegn, »blod og jord«. Denne »folkefrihed« havde sine »ødelæggere«, nemlig politikerne, som skammede folkestyret i det parlamentariske demokratis navn. Ifølge la Cour udgjorde parlamentarismen i virkeligheden folkestyrets modpol, fordi et virkeligt folkestyre var et »fællesskabets styre«. Skulle man give fællesskabet plads, måtte man forlade den parlamentariske praksis og give »ikke-politikere« mulighed for at deltage i landets styrelse. I øvrigt plæderede han for »en yderligere magtsamling i kongens og regeringens hænder«; »intet af de politiske partier vil være i stand til at stille en mand i spidsen for regeringen, som har autoritet nok til at kunne garantere os et styre i fri, dansk, folkelig ånd«. ¹⁰¹

99 Hobsbawm 1997, s. 135.

100 Victor Pürschel: *Ord til rolig Eftertanke*, København 1942, s. 56. Pürschel findes ikke på Højgaardkredsens lister, men *Ord til rolig Eftertanke* var en ganske utvetydig støtte til kredsen: »Der maa skabes en Folkestemning, der er stærk nok til, at Kongen paa den kan danne en Regering af sagligt kvalificerede Mænd, der kan lægge Roret om udenrigspolitisk, erhvervspolitisk og socialpolitisk efter de foran givne Retningslinjer« (s. 88). Blandt Pürschels få støtter i den konservative rigsdagsgruppe havde befundet sig Holger Andersen, det senere fremtrædende medlem af Højgaardkredsen. Meile 2005, s. 20-21.

101 Vilhelm la Cour: *Om at sige Ja – og Nej! Politiske Noter til Øjeblikket*, København 1941, citeret efter Lundbak 2001, s. 261-65, 277-78.

Med et sådant demokratibegreb kunne også Højgaard kalde sig demokrat. Der er i denne optik ingen modsætning mellem hans beklagen sig til folkestyret og de opfattelser, der kom til udtryk i de forskellige versioner af Højgaardkredsens henvendelse til Christian X den 14. november 1940: Kongen burde benytte sig af sin grundlovssikrede ret til at udnævne sine ministre, mens parlamentarismen var en praksis, der netop *ikke* var grundlovsfæstet, og som i den nuværende situation kunne og burde fraviges. Der skulle lovgives ved fuldmagter, og Rigsdagen skulle kun undtagelsesvis have »indflydelse«, som det vagt formuleres.¹⁰²

La Cour og Højgaard var af samme generation, og begge havde de baggrund i det grundtvigianske og den nationalistiske dyrkelse af »det folkelige«. La Cour blev medunderskriver af Højgaardkredsens henvendelse til kongen i november 1940 og var i det hele taget – sammen med Paul Holt – kredsens forbindelsesled til Dansk Samling, som på sin side var det tætteste, Højgaardkredsen kom på partipolitisk repræsentation. Men Højgaard holdt sig på afstand af partierne.

For Højgaard kom Salazar til at fremstå som prototypen på den moderne, effektive regeringsleder med et klart blik for, hvad der var nødvendigt og sundt for sit land. I Portugal havde Højgaard & Schultz store og positive erfaringer i at gøre forretninger med regeringen, og ved siden af Polen blev Portugal firmaets vigtigste operationsområde. Salazar investerede massivt i moderniseringen af landets infrastruktur, og efterspørgslen på byggematerialer var i stadig stigning; ifølge Højgaard selv var landets cementforbrug vokset med 40 % fra 1932 til 1933,¹⁰³ og Højgaard & Schultz nød godt af det portugisiske byggeboom: I Setúbal, Vesteuropas største sardinhavn, havde Højgaard & Schultz A/S i 1930 vundet entreprisen om en udbygning af havnemolerne, og det var i denne sammenhæng, at virksomheden drev cementfabrikken Secil – Companhia Geral de Cal e Cimento, S.A. i samarbejde med den mangeårige partner F.L. Smidth & Co. I forbindelse med moderniseringen af Portugals vejnet etablerede Knud Højgaard i 1935 i samarbejde med Burt, Boulton & Haywood Ltd. (London) asfaltfabrikken EPA – Empresa de Produtos Asfálticos, og fra 1937 byggede Højgaard & Schultz dæmning og vandingskanaler i Vale do Gaio i Alentejo. Midt i 1930'erne anlagde Højgaard & Schultz endelig den store atlantehavshavn i Madeiras hovedby, Funchal.¹⁰⁴

102 Henvendelsens forskellige versioner er gennemgået i Lundbak 2001, s. 271-76.

103 Knud Højgaard: »Nytaarsbemærkninger i en Krisetid«, *Ingeniøren* 27. januar 1934. For Salazars omfattende offentlige arbejder, se Hugh Kay: *Salazar and Modern Portugal*, London: Eyre & Spottiswoode 1970, s. 82 og A.H. de Oliveira Marques: *History of Portugal* 2. udg., bd. 2, New York 1976, s. 196-198.

104 *Højgaard & Schultz A/S* 1943, s. 7-9 og 49-53; *Havnebygning i Portugal. Setúbal* –

Poul Kern-Jespersen, en mangeårig medarbejder i Højgaard & Schultz A/S, der som formand for Ingeniørforeningen 28 år senere skulle skrive Højgaards nekrolog i *Ingeniøren*, skrev i samme tidsskrift i april 1940: »Portugal var fra at være et revolutionens land under Salasars [sic] dygtige ledelse ved at arbejde sig frem til rolige, stabile og sunde forhold, også i økonomisk henseende, hvilket ingeniør Højgaard i kraft af sit udsyn og sine gode forbindelser havde bemærket, og naturligvis blev resultatet nyt virkefelt og en række betydelige arbejder i Portugal (...)«¹⁰⁵ Den portugisiske ministerpræsident havde tilsyneladende vist sig som en eksemplarisk forhandlingspartner og havde leveret noget, der nærmede sig det ideelle *business environment*, hvilket naturligvis ikke kunne undgå at præge Knud Højgaards syn på regimet.

Det moderne europæiske diktatur i dets forskellige afskygninger var omfattet af almindelig interesse i Danmark, hvor parlamentarismen slet ikke var rodfæstet. Det konservative, kulturpessimistiske tidsskrift *Gads Danske Magasin* gennemførte fra sidst i 1920'erne en lavintensiv kampagne mod det parlamentariske demokrati. I 1929-årgangen angreb dr.polit. Frantz Pio det for at have ført friheds- og lighedskravet for vidt med den lige og almindelige valgret og den sociale udjævning. »Her er vi ved Demokratiets politiske og sociale Udartning«. Ethvert »opadstræbende Kultursamfund« spaltede sig i et »Faatal, der bærer Kulturen og fører den videre og en Masse, der kun følger Trop og hvis Bundfald er i stadigt Oprør mod Kulturarbejdet«. Valgretten var »en haarrejsende Absurditet« og måtte afskaffes til fordel for et reformeret konservativt program, der byggede på »Hævdelsen af Kvalifikationernes Adgang til Medbestemmelse angaaende Statsstyrelsen, et Krav, som kunde bygges op paa vore bestaaende Erhvervsorganisationer og kulturelle Korporationer«.¹⁰⁶ Holger Angelos retfærdiggørelse af de italienske, spanske og jugoslaviske diktaturer – »der ud fra en fuldkommen upartisk Tilskuers Betragtning ikke kan siges at have været uden vægtig Begrundelse i Hensyn til Statens Vel« – trykt i tidsskriftets 1929-årgang, er symptomatisk: »Den konstitutionelle Forfatning i de Lande, vi her drøfter, havde faktisk vist sig uskikket til at opretholde en fast og tryk Regering for Folket, og hvis Tilstandene ikke ad

Funchal (foredrag i Dansk Ingeniørforening 13.01.1937, trykt i *Ingeniøren*, Særtryk nr. 11, 1937; *Fra Falster til Madeira* (foredrag i Dansk Ingeniørforenings afdeling for Lolland-Falster, 06.03.1937); *Dansk virke i Portugal* (foredrag i »Borgernes Hus«, 07.03.1958), Højgaard & Schultz' arkiv.

¹⁰⁵ P. Kern-Jespersen i *Ingeniøren* nr. 24, 10. april 1940, s. 79.

¹⁰⁶ Frantz Pio: »Den demokratiske Mythe«, *Gads Danske Magasin* Aarg. 23, 1929, s. 609-20.

anden Vej kunde bedres, maatte det derfor i og for sig opfattes som en nyttig Handling, at Enkelt personer eller snevrere Kredse udenfor Parlamentarikerne greb ind, hvor disse havde spillet Fallit«. ¹⁰⁷ At ikke alle diktaturer var lige fornuftige som frelsere af nationen, stod klart i samme nummer med Johannes Østrups artikel om »Bolshevismens Kræftskader«. ¹⁰⁸

Salazar optrådte også. Som nævnt havde Holger Jerrild i 1935 publiceret et interview med Knud Højgaard i *Gads Danske Magazin*, og i selsamme nummer kunne man læse Hans Aage Paludans stærkt positive skildring af den portugisiske ministerpræsident, som var blevet kaldt til Lissabon som finansminister i 1928 og havde bragt »sund Balance i Finanserne«, for så i 1932 at blive udnævnt til ministerpræsident. »Siden da har man ikke kendt de mange politiske Partiers parlamentariske Kaos, som Spanien endnu lider under, og som i disse Lande gerne har vexlet med et Diktatur, den eneste Udvej til at faa lidt Orden og Samling tilveje«, skriver Paludan. ¹⁰⁹ Med sin beherskede og afmålte facon opfyldte Salazar til og med det dannede, konservative borgerskabs forestillinger om en leder af virkeligt format, som kom, når pligten kaldte; »altså som Platon vilde: at de, der ikke ønskede det, skulde komme til at styre.« Han levede spartansk, studerede, og kommunikerede helst på skrift. »Og det har han gjort, den ensomme Statsmand, som kun lever for at rejse sit Land af Fornedrelsen. Han holder ikke Taler og Møder og Parader, færdes ikke blandt Folket; han har efter Sigende trykte Nej-Kort som Svar paa alle Indbydelser.« Og parlamentet? Det var skadeligt, Salazar undlod helst at indkalde det, og til at regulere den offentlige debat afskaffede man ytringsfriheden og indførte censur i stedet »til Beskyttelse mod personlige Angreb på Folk og til at hindre ubeføjet Mistænkeliggørelse af Regeringens Arbejde, til Skade for Landet; man kan ikke anerkende Retten til Sladder og Bagvaskelse«.

Første gang Højgaard kan dokumenteres at have omtalt Salazars Portugal, er i det ovennævnte foredrag om Højgaard & Schultz' portugisiske opgaver, holdt i Ingeniørforeningen i januar 1937. Ifølge Højgaard havde Salazar ført det vidt og havde formået at genoprette både økonomi, infrastruktur og militær. »Om Salazars vidunderlige Bedrifter kunne holdes et langt og interessant Foredrag, som utvivlsomt

¹⁰⁷ Holger Angelo: »Diktaturer og Parlamentarisme«, *Gads Danske Magazin* Aarg. 23, 1929, s. 243-52.

¹⁰⁸ *Gads Danske Magazin* Aarg. 23, 1929, s. 417-26.

¹⁰⁹ Hans Aage Paludan: »Portugals Diktator«, *Gads Danske Magazin* Aarg. 29, 1935, s. 111-18. I Spanien havde demokratiet i 1931 afløst Primo de Riveras diktatur.

ville kunne henrive selv de mest rettroende demokratiske Tilhørere til Begejstring. – Jeg hører selv til dem, der tror på Demokratiet. – (...) Som Regeringschef adskiller Salazar sig fra alle de Diktatorer, som for Tiden regerer i et stort Antal af Landene i Europa. Maalet for hans Virksomhed er fra først til sidst sund Økonomi. Hvis man for Portugals vedkommende kunne anvende det her i Landet saa populære Slagord og tale om Forretningen Portugal, maatte man betegne Salazar som Generaldirektør i denne Forretning«. ¹¹⁰

I november 1940 var Knud Højgaard på forretningsrejse til Portugal (og var derfor ikke hjemme, da Niels Høst afleverede Højgaardkredsens henvendelse til kongen). Da han kort efter sin hjemkomst aflagde visit hos Gunnar Larsen, der nu var blevet minister for offentlige arbejder, noterede F.L. Smidth-lederen, at Højgaard havde fundet rejsen til Portugal »meget interessant«. »Højgaards Observationer svarede ganske til mine, baade hvad angaar Forholdene i Tyskland og i de andre Lande, og han erklærede kategorisk, at bortset fra Portugal var der ingen Steder i Europa, hvor Forholdene var saa gode som i Danmark«. ¹¹¹

Uanset synet på Tyskland, som Højgaard og Gunnar Larsen tilsyneladende delte, levner citatet ikke megen tvivl om, hvordan de to erhvervsledere bedømte Salazars Portugal. Højgaard gik op i Portugals nyeste historie i en grad, så han viede et helt afsnit til landet i en tale, han holdt i Industriforeningen i Nykøbing Falster i januar 1943: Det drejede sig om intet mindre end »et af de interessanteste kapitler i Europas Historie (...) en gammel Nations næsten mirakuløse Genrejsning«. ¹¹² Hans beundring er helt uden forbehold, og dét vel at mærke på trods af de besværligheder, Højgaard & Schultz havde haft i Portugal under krigen som følge af myndighedernes stadige intervention i firmaets projekter, den nationalistiske stemning, regimet havde pustet til, samt den almindelige omkostningsforøgelse på grund af krigen, som ramte Vale do Gaio-projektet. ¹¹³ Højgaard sagde:

Salazar har forvandlet Kaos til Orden, han har gjort det Kunststykke at sanere Landets Finanser, som, da han kom til Magten,

¹¹⁰ »Havnebygning i Portugal. Setubal – Funchal«. Foredrag holdt i Dansk Ingeniørforening den 13. januar 1937 af Ingeniør Knud Højgaard. Særtryk af *Ingeniøren* 1937 nr. 11.

¹¹¹ Gunnar Larsens Dagbog, 3. december 1940, Rigsarkivet.

¹¹² *Et dansk Ingeniørfirmas Virksomhed mellem de to Verdenskrige* (som note 44). »Genrejsning« er i manuskriptet rettet fra »Genopbygning«.

¹¹³ Beskrevet i Steen Andersen 2005, s. 179-81.

var i en tilsyneladende haabløs Forfatning, og samtidig har han formaaet paa alle Omraader at gennemføre store Forbedringer. Særlig skal fremhæves de storslaaede offentlige Arbejder, først og fremmest Havnebygning og Vejbygning, men ogsaa i social Henseende er der opnaaet store Fremskridt. Der er bygget Skoler og Hospitaler, og Vilkaarene for Landbruget er paa væsentlige Omraader forbedret. Ogsaa Forsvarsvæsenet er blevet reorganiseret, navnlig er Flaaden blevet genopbygget og moderniseret.

Som Regeringschef adskiller Salazar sig fra de andre Diktatorer, som for Tiden har Magten i et stort Antal af Landene i Europa. Maalet for hans Virksomhed er først og fremmest sund Økonomi. Salazar er en stille Mand; han holder kun sjældent en Tale, han viser sig ugerne offentligt, og demagogiske Metoder er ham i det hele taget fjerne. Det siges, at han i hele sin Virken lader sig lede af et gammelt portugisisk Ordsprog, som lyder saaledes: »i det Hus, hvor der ikke findes Brød at spise, er alle onde mod hverandre, og ingen har Ret«. Salazar har forstaaet at skaffe sit Folk Arbejde og Brød, og han har genrejst Nationen.¹¹⁴

Kristeligt Dagblad, som fejrede Højgaard & Schultz' 25 års jubilæum i en stort opsat artikel den 30. april 1943, fortalte begejstret om firmaets opgaver i Portugal, hvor Salazar »havde bragt Finanserne i Orden« og »ofrede store Summer paa Landets Udvikling« – det var som plukket ud af Højgaards ovennævnte tale i Nykøbing Falsters Industri- og Håndværkerforening få uger forinden, som ingeniøren må have tilsendt bladet på given foranledning.¹¹⁵ Ingen af de rosende omtaler nævner i øvrigt den høje arbejdsløshed, der var resultatet af Salazars deflationspolitik, og som blev yderligere forværret med krigsudbruddet.¹¹⁶

Salazars personlige fremtræden – den »stille mand« fra ovenstående citat – styrkede hans tiltrækningskraft i Knud Højgaards øjne: Her var der ikke tale om de tyske og italienske demagoger og populistiske agitatorer, men faktisk deres modsætning: den fremragende ener, der på næsten augustiansk vis ikke søgte berømmelse for sin egen skyld, men stillede sig til rådighed, når fædrelandet kaldte. Dertil kom, at han som professor i nationaløkonomi – igen fremhævet af Højgaard i foredraget fra 1943 – tilhørte den samme samfundsmæssige elite som

114 *Et dansk Ingeniørfirmas Virksomhed mellem de to Verdenskrige* (som note 44).

115 *Kristeligt Dagblad* 30.04.1943.

116 Bl.a. refererede Højgaard & Schultz' portugisiske afdeling til den høje ledighed i et memorandum fra maj 1940. Steen Andersen 2005, s. 180.

Højgaard selv og hans teknokrater. Også Hans Aage Paludan havde i 1935 fremhævet disse træk ved den portugisiske diktator, i modsætning til Mussolini og Hitler – »de meget højtalende Diktatorer« – og rost det portugisiske militær for, i modsætning til Spaniens Primo de Rivera, at benytte sig af sagkundskab.¹¹⁷

Genrejsermiljøet, som Højgaard var en del af, nærrede en stærk sympati for den stærke mand, der ryddede op i classesamfundets korrumpierende politiske interessevaretagelse og forsvarede sit land mod kommunismen. Salazar havde vist, hvilke store fremskridt, man kunne skaffe sit land – uden at slå ind på det parlamentariske demokratis vildveje. Autoritære og fascistiske regimer i mellemkrigstidens Europa fandt støtte langt ind i konservative partier; ansete politikere som Storbritanniens Winston Churchill og Nederlandenes Hendrikus Colijn (premierminister hhv. 1940-45 og 1933-39) var sympatisk indstillet over for Mussolini;¹¹⁸ i Danmark kendes vel bedst KU's fascisme-fascination og Ole Bjørn Krafts positive interesse for Mussolini i hans bog *Fascismen: Historie, Lære, Lov* fra 1932, hvor Kraft også undsagde hele det parlamentariske væsen. Også den nationalkonservative genrejser Victor Pürschel, som i 1935 havde han været gæst ved de tyske national-socialisters partidag i Nürnberg, var faldet for de iberiske diktaturer. Ligesom A.P. Møller støttede han åbenlyst Franco under den spanske borgerkrig, og i 1942 skrev han om Portugal, hvordan »professor Salazar gjorde det stille, men stærkt, som det skal gøres i Danmark (...) Jeg skriver ud fra den Overbevisning, at der ud fra Kaos vil gaa et nyt Europa, der i sine Hovedtræk økonomisk og politisk vil blive bygget paa de Tanker, der er spiret i Italien og Tyskland og har sat saa smukke Frugter i Portugal«. ¹¹⁹ Pürschels skrift indledtes af Vilhelm Krause, som udtrykkeligt refererede til Portugal som landet, man burde lære af, og benyttede halvdelen af pladsen på at referere Salazars forfatning.¹²⁰

117 Paludan 1935, s. 111.

118 Hobsbawm 1997, s. 135.

119 Pürschel 1942, s. 38 og 54. For Pürschel og A.P. Møllers støtte til Franco, se Kay Lundgreen-Nielsen: *Tro eller blændværk? Danmark og den spanske borgerkrig 1936-1939*, Odense: Odense Universitetsforlag 2001, særlig s. 91-98, 194-204, 288-94 og 392.

120 »Det første, man foretog sig i Portugal, var naturligvis at fjerne det gamle partipolitiske Intrigemageri. Det næste var at samle Folkets uafhængige og bedste Kræfter til paa sagligt og fagligt Grundlag at afværge den Katastrofe, som maatte blive Følgen af stadigt stigende Korruption, Ansvarsløshed, Demoralisation, Arbejdsløshed og Fattigdom (...) [Salazar] har ikke noget Parti eller nogen Fraktion at skulle tækkes; det samlede Folks Velfærd er hans Opgave og Maal. Og dette Folk repræsenteres ikke af gamle, hinanden bekrigende Partier, der har sluttet en Borgfred for Tilfældet, men af sagligt og fagligt fremragende Mænd i indbyrdes Samarbejde, ikke i indbyrdes Modarbejde. Hans Stat er korporativ.« Pürschel 1942, s. 7-8. Direktør Vilhelm Krause arbejdede i 1942

Knud Højgaard delte sit engagement i national samling og autoritær genrejsning med Arne Sørensen, stifteren af det anti-parlamentariske højrefløjsparti, Dansk Samling – og Arne Sørensen gengældte sympatien.¹²¹ I flere af sine udgivelser præsenterede Arne Sørensen Portugal, Estland og Polen som eksempler på »en antiparlamentarisk fornyelse, der ikke underkuede 'frimandsindet'« – det var netop tre af de lande, hvor Højgaard havde gjort flest forretninger med autoritære regimer – og i 1938 bekendte Arne Sørensen sig åbent til et ideologisk slægtskab med António Salazar, idet han vedgik, at det i Portugal stadig var Nationalforsamlingen, der vedtog lovene. »Men reelt ligger den egentlige statsmagt i Salazars hånd, og selv om han drømmer om at overgive en del af den til Stænderforsamlingen, så er tiden endnu ikke moden hertil«. ¹²² Arne Sørensen fremhævede stænderstaten som en ordening, der »forbandt hensynet til 'den frie menneskelige personlighed' med genoprettelsen af de 'naturlige fællesskaber' i familien, arbejdsplads, sogn og stand«. Med sine stændertanker, hvor en autoritær statsmagt suppleredes af en valgt folkerepræsentation, var Dansk Samlings stifter utvivlsomt inspireret af mellemkrigstidens katolske, korporative og traditionalistiske diktaturer i Portugal, Spanien og Østrig. Den kristne tro var ifølge Arne Sørensen det, der på afgørende måde adskilte Dansk Samling og fascismen.¹²³ Som Dansk Samlings historiker Henrik Lundbak påpeger, var partiet netop ikke konfessionelt, hvad der gav plads for »den dynamiske og samfundsforandrende ambition«, partiet delte med fascismen.¹²⁴

Det forekommer rimeligt at antage, at Højgaard i det mindste var sympatisk indstillet over for Dansk Samling, men også, at han undgik at lade sig hverve til nogen politisk gruppe eller parti, idet han formentlig

tilsyneladende på at føre Højgaardkredsens ideer videre; Pürschel, som deltog, nævner i sit skrift (s. 88) dette samarbejde »paa tværs af Partierne«, der skulle hedde Dansk Samband. Valdemar Rørdam var med, ligesom tilsyneladende dr.theol. Skat Arildsen, overretssagfører A. Gjedde-Olsen og dr.med. Johanne Christiansen. Oberst Halvor Jessen bidrog med et foredrag i september. Carl Roos' papirer i Det kgl. Bibliotek nr. 2574, kapsel 26. Tak til professor Per Øhrhgaard for disse oplysninger. Se også hans »Fra forsvarsven til scavenianer. Carl Roos (1884-1962), professor i tysk«, *Historisk Tidsskrift* 107/2, 2007, særligt s. 454-55.

¹²¹ Se Arne Sørensens ugeavis *De Danskes Vej* nr. 12, 13 og 14, 1938. Lundbak 2001, s. 167.

¹²² Arne Sørensen: »Hvordan styres Landet vel?« *Det tredje Standpunkt* 2. årg. nr. 9, 1938, cit. efter Lundbak 2001, s. 175.

¹²³ Lundbak 2001, s. 173, 175; Henrik Lundbak: »'Her må vi holde vor sti ren.' Dansk Samling fra genrejsning til modstandskamp«, i Joachim Lund (red.): *Partier under pres – Demokratiet under besættelsen*, København: Gyldendal 2003, s. 202-28.

¹²⁴ Lundbak 2001, s. 237-38.

har forestillet sig, at han stod stærkere, hvis han ikke kunne identificeres med nogen bestemt gruppering (hvad han utvivlsomt havde ret i), eller i det hele taget lod sig opsluge af det partipolitiske kævl, der var ham så inderligt imod. Samarbejdet med Dansk Samling – som Vilhelm la Cour havde arbejdet for – var derfor behersket, og Højgaards skepsis var gengældt: Arne Sørensen opfattede efter alt at dømme kredsen som værende for konservativ og traditionalistisk tænkende: repræsentanter for en svunden tid, som aldrig ville vende tilbage, uanset hvor meget kredsens medlemmer måtte ønske det. De var ikke indstillet på den nye tid. Pétains nationale revolution tvivlede han på, mens han derimod betragtede den tyske nazisme og italienske fascisme som »klarere udtryk for nationale processer«. ¹²⁵ Højgaards opfattelse af Vichy-styret var den modsatte, som vi skal se.

Højgaard fandt heller ikke en platform i Dansk Samling. Han er en oplagt repræsentant for de engagerede samfundsspidser, der efter den 9. april 1940 med Henrik S. Nissens udtryk var blevet »politisk hjemløse«. Hans forhold til Det konservative Folkeparti var anstrengt, i særlig grad efter den 9. april 1940. I maj 1942 afviste han at støtte partiet økonomisk, idet han ikke værdsatte partiets arbejde de sidste to år – altså formentlig på grund af dets deltagelse i samlingsregeringen, som Højgaard anså for en fejlagtig foranstaltning: Alle partierne havde samlet sig om Stauning og de øvrige »medskyldige« fra 9. april, hvad der rummede »en stor Fare med Hensyn til Nationens Genrejsning«. Desuden betegnede han sine erfaringer fra deltagelsen i to regeringskommissioner som »ret nedslående«. »Saavidt jeg kan se, fortsætter Sognepolitikken uforandret, og Særinteresser varetages uden ringeste Hensyn til Helhedens Interesser«. ¹²⁶

*

Der var mange elementer i den korporative, autoritære stat, der tiltalte Højgaard, særlig i Salazars portugisiske udformning. Det gjaldt i det hele taget de forskellige autoritære styreformere, der afløste de europæiske demokratier i mellemkrigstiden, at de besang nationale og moralske dyder, der stod Højgaard nær. I et foredrag kort efter Højgaardkredsens henvendelse til kongen i 1940 kom han direkte ind

¹²⁵ Lundbak 2001, s. 265-66.

¹²⁶ Einar P. Foss til Højgaard, 12.05.1942; Højgaard til Einar P. Foss, 13.05.1942; Højgaard til chefredaktør ved *Nationaltidende* Gunnar Nielsen, 13.05.1942; Højgaard til direktør i Industrirådet G.E. Hartz 02.06.1942. Industrirådets Arkiv 318/170. 1937-1947, Sager vedr. Besættelsesårene, Erhvervsarkivet.

på den nationale revolution, der var i fuld gang i Vichy-Frankrig med marskal Pétain, ved roret: »(...) jeg tror, at de fleste af os i vore Hjerter er Tilhængere af det Program, som har fundet Udtryk i Devisen for Frankrigs Genrejsning: Arbejde, Familie, Fædreland«. ¹²⁷ Også Pürschel bekendte sig åbenlyst til Pétain »i hans frygtelig vanskelige Arbejde paa at rydde ud og genrejse efter det franske Pseudodemokratis, den franske Folkefronts Sammenbrud (...)«. ¹²⁸

Pétains vigtigste ideologiske inspirationskilde var – António Salazar. Diktatorens taler, som var inddelt i fire sektioner: »National revolution«, »Den nye ordens principper«, »Den nye stat« og »Korporativ økonomi«, udkom på fransk i 1942, og udgiveren slog heri fast, at Pétain ligesom Salazar afviste den nazistiske og kommunistiske totalitarisme og ideen om at lade et bestemt politisk parti dominere staten. Salazar spillede også en hovedrolle som inspirator for den franske teknokratiske bevægelse, organiseret omkring bevægelsen X-Crise, som kulminerede i Vichy-Frankrig. Bevægelsen omfattede Edmond Mercier, en ledende skikkelse i den franske elektricitetsindustri og stifter af Redressement français, som mente, erhvervslederne måtte udgøre samfundets nye elite, og ingeniøren Raoul Dautry, som havde stået i spidsen for moderniseringen af det franske jernbanenet og ofte blev hentet ind af regeringen for at løse forskellige opgaver; bl.a. fik han opsynet med Frankrigs oprustningsprogram efter München-aftalerne. Dautry dyrkede førerskikkelsen i fransk erhvervsliv og tilegnede sin bog *Métier d'homme* (1937) til Salazar. Han havde tilhørt kredsen om marskal Lyautey, hvis artikel om officerernes sociale rolle havde vakt opmærksomhed tilbage i 1891 og havde inspireret en anden teknokratisk skikkelse, Georges Lamirand, til bogen *Le rôle social de l'ingénieur* (1937). Det var Dautry, der håndplukkede Jean Bichelonne, en anden ledende teknokrat, til arbejdet med Frankrigs genoprustning i 1939. Som leder af Ministeriet for Industriproduktion under krigen stod Bichelonne i spidsen for reorganiseringen af fransk erhvervsliv efter korporative principper. ¹²⁹

Om Knud Højgaard stiftede bekendtskab med disse tanker, ved vi ikke. Men de tegnede teknokratiets mentale landskab, når man bevægede sig ud over Danmarks grænser. Der var en række grundlæggende ligheder med dansk teknokratisme – centralismen, dyrkelsen af det

¹²⁷ *Forholdet mellem Industri og Landbrug i Danmark*. Foredrag holdt ved De Samvirkende lolland-falsterske Landboforeningers Delegeretmøde i Nykøbing F. den 29. november 1940, Højgaard & Schultz' arkiv. For den franske »nationale revolution«, se eks. Julian Jackson: *France. The Dark Years 1940-1944*, Oxford University Press 2001, s. 139-65.

¹²⁸ Pürschel 1942, s. 45.

¹²⁹ Jackson 2001, s. 53, 61, 151-53, 161-65.

rationelle og det effektive, antikommunismen og antiparlamentarismen – men der var også forskelle; det gjaldt navnlig den antisemitisme, der var så stærkt tilstede i Vichy. På den yderste franske højrefløj banede antikommunisme og antisemitisme vejen for kollaborationen med det nazistiske Tyskland – »Hellere Hitler end Blum!« lød slagordet – hvad der gør det muligt at tale om en egentlig »kollaborationsideologi«. ¹³⁰ Antisemitismen har ikke fundet nedslag i materialet om Højgaardkredsen.

Højgaard udtrykte lejlighedsvis sin opfattelse af udviklingen i et tyskdomineret Europa. Over for Arne Sørensen erklærede han i maj 1943, at han »ikke brød sig om englænderne«, og at han førhen havde håbet på en tysk sejr, men at erfaringerne fra de tyskbesatte lande havde fået ham på andre tanker. ¹³¹ Håbet om en tysk sejr havde han ganske rigtigt udtrykt på et tidligere tidspunkt under krigen; vi finder det i en tale i Københavns Rotary Klub den 12. marts 1941. Højgaard tvivlede i sin tale ikke om, at også Danmark ville kunne finde sig til rette i det nye Europa og fortsatte:

Vi hører for Tiden en hel Del om, hvorledes Danmark skal indpasse sig i det europæiske Storrum med al dets Lyksalighed. Fornylig gjorde Direktør Juncker fra Aarhus Oliefabrik ¹³² Rede

¹³⁰ Andreas Wirsching: »Auf dem Weg zur Kollaborationsideologie. Antibolschewismus, Antisemitismus und Nationalismus im Denken der französischen extremen Rechten 1936 bis 1939«, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 41/1, 1993.

¹³¹ Lundbak 2001, s. 274. Højgaards antipati over for englændere kan hænge sammen med hans mislykkede forsøg på at etablere det nystiftede Cyclone A/S – senere Højgaard & Schultz – på det britiske marked omkring 1918-19. *Et dansk Ingeniørfirma mellem de to Verdenskrige*, s. 5.

¹³² Thorkild Juncker var en af de få fortalere for nazismen blandt danske erhvervsledere og gik stærkt ind for en aktiv dansk medvirken i opbygningen af en europæisk nyordning under tysk førerskab. Han blev samme efterår formand for Udenrigsministeriets Østrumudvalg, som også Højgaard blev medlem af. Hvad Højgaard refererede til, var et længere indlæg, Juncker havde offentliggjort den 20. februar i en lang række danske dagblade under titlen »Danmarks økonomiske Fremtid«, hvor han plæderede stærkt for et udvidet dansk-tysk samarbejde inden for industri, landbrug og handel såvel som videnskab, ingeniørkunst og socialpolitik. Juncker repræsenterede Industrirådet i den danske delegation under handelsforhandlingerne med Storbritannien i 1932-33, 1936 og 1939-40, han deltog i forhandlingerne i 1934-37 om et tættere nordisk økonomisk samarbejde, og blev i 1937 medlem af Staunings korporativt anlagte Produktions- og Råstofkommission. I september 1939 fik han sæde i Det erhvervsøkonomiske Råd, der skulle bistå Handelsministeriet i arbejdet med at sikre forsyningerne efter krigsudbruddet. Mens stort set hele netværket fra stiftelsen af Akademiet for de Tekniske Videnskaber i maj 1937 deltog i Knud Højgaards antiparlamentariske bestræbelser i 1940, savner man Juncker, formanden for akademiets Gruppe VII (Produktionens Organisation og Økonomi) i dette selskab. Dette skyldtes formentlig, at han var gået »helt over« og nu fuldt støttede en nazistisk magtovertagelse i Danmark. Se Knudsen 2005, s. 220; samme: »Den største Tyskerven og Nazist blandt vore Industribaroner – om Thorkild Juncker, direktør for Aarhus Oliefabrik«, i John T. Lauridsen (red.): *Over strengen – under besættelsen*, Køben-

for sin Opfattelse, og i Søndags havde vi i Aviserne Lejlighed til at gøre os bekendt med d'Herrer Stauning og Gøbbels' [sic] Redegørelser, som jo i Hovedsagen var nogenlunde sammenfaldende.¹³³ Jeg for mit Vedkommende nærer fuld Tillid til, at Danmark nok skal forstå at indpasse sig i Europas forenede Stater, saasnart [ordet overstreget og erstattet af »hvis«] denne Konstruktion, som vi alle [sidste to ord overstreget og erstattet af »mange«] ser hen til med store Forventninger, bliver til Virkelighed.¹³⁴

Den pragmatisme, der på dette tidspunkt havde afløst Højgaard's nationale idealisme fra året før, kom også til udtryk i hans udtalelser til Gunnar Larsen i 1941, da Højgaard ifølge ministeren ikke fandt nogen grund til at tvivle på tysk sejr i krigen, og at »det eneste, man fra dansk side kunne gøre i den givne situation, var at se rent kynisk på Danmarks egne interesser og ud fra det synspunkt søge det bedst mulige samarbejde med Tyskland«. På denne måde skulle man »redde mest muligt for Danmark«.¹³⁵

I overensstemmelse med denne indstilling fortsatte Knud Højgaard sit internationale engagement i efteråret 1941 som stiftende medlem af Udenrigsministeriets Østrumudvalg, der på semi-privat basis arbejdede for at etablere dansk erhvervsliv i de tyskbesatte polske, baltiske og sovjetiske områder, hvor netop Højgaard & Schultz havde haft sine vigtigste udenlandske forretninger inden krigsudbruddet. Engagementet var båret af kampen om markedsandele i det nye Europa, led-saget og legitimeret af solid antikommunisme.¹³⁶

havn: Gyldendal 2007, s. 410-33; Lund 2005, s. 154-56.

133 Se eks. *Nationaltidende*, 09.03.1941. Steen Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, København: Lindhardt & Ringhof 2003, s. 186-90; Lund 2005, s. 89-91.

134 *Industri og Landbrug*. Foredrag holdt i Københavns Rotary Klub Onsdag den 12. Marts 1941, Højgaard & Schultz' arkiv. Skønt man ikke bør være blind for den ironiske distance, der utvivlsomt ligger i visse af formuleringerne, mener jeg ikke der kan være tvivl om hans personlige holdning, som kommer til udtryk i det oprindelige ordvalg »saasnart« og »vi alle«.

135 Gunnar Larsens dagbog 14.05.1941 og 03.12.1941, RA. Der er tale om en desillusioneret bedømmelse af den europæiske situation i maj 1941, med Tyskland som alt-dominerende magt på kontinentet. »Danmarks egne interesser« henviser til Danmarks muligheder for at overleve som stat. Steen Andersen tolker udsagnet som en tilkendegivelse af, at »Højgaard anså det for at være til sit firmas og landets fordel, hvis man indrettede sig på, at tyskerne vandt krigen. Som virksomhedsleder måtte man se »kynisk« på udviklingen og forsøge at udnytte den til firmaets position på markedet«; senere skærpet til formuleringen: »Selvom Højgaard i maj 1941 gav udtryk for, at krigens udvikling betød, at danske erhvervsinteresser nøgternt måtte udnytte de muligheder en tysk sejr gav (...)« Denne tolkning mener jeg ikke, der er belæg for. Andersen 2005, s. 15-16, 218.

136 Skildret i detaljer i Lund 2005, s. 135-206 og Joachim Lund: »Building Hitler's Europe. Forced Labour in the Danish Construction Business During World War II«, *Business History Review* (under udg.).

Den internationale udvikling var markant tilstede i Knud Højgaards politiske forestillinger og idealer, og den kom ikke fra de mere og mere fåtallige, overlevende parlamentariske demokratier.

»Nu har jeg jo aldrig været kendt for at være demokrat«, skal Højgaard have svaret, da han i Ingeniørforeningens undersøgelseskommission i 1945 blev foreholdt sin ledende rolle i Højgaardkredsens forsøg på at omstyrte samlingsregeringen fem år tidligere.¹³⁷ En moderne, demokratisk tankegang var da også i efterkrigstidens parlamentariske konsensus svært forenelig med autoritære værdier, korporative forestillinger og centralistiske ledelsesidealer. Endnu i mellemkrigstiden havde det kunnet lade sig gøre at bekende sig til »demokratiet« uden at støtte parlamentarismen, som Højgaard havde gjort det i sin tale i Ingeniørforeningen i 1937 og i *Børsen* i 1940; dette var ikke længere muligt (medmindre man tilhørte den kommunistiske fløj). Højgaard slap for videre påtale og blev udnævnt til æresmedlem af foreningen i 1953. Hans æstetiske opfattelser havde i øvrigt fulgt de ideologiske: Da han i egenskab af formand for Ingeniørforeningen traditionen tro lod sig portrættere, engagerede han maleren Matthias Peschcke-Køedt (1885-1949), der var kendt som deltager i tidens kunstdebat og for sin opfattelse af modernismen som »hæslighedens epoke«.¹³⁸

Efter den anden verdenskrigs ødelæggelser deltog Højgaard & Schultz A/S i den omfattende genopbygning af havnen i Gdynia, men tiden var ikke ligefrem til vestlige investeringer i Østeuropa, og sidst i 1940'erne blev Højgaard & Schultz' asfaltfabrik ved Warszawa såvel som datterselskabet, vejbygningsvirksomheden Contractor, nationaliseret af det nye regime. Danske entreprenør- og ingeniørvirksomheders internationale storhedstid var i det hele taget ved at rinde ud, og også Højgaard & Schultz måtte i stigende grad koncentrere sig om hjemmemarkedet. Politik holdt Knud Højgaard tilsyneladende op med at engagere sig i, men han blev ved at dele ud af formuen til velgørende formål. Hans mangeårige polske engagement gjorde ham i 1945 til medstifter af en komite til støtte for polske krigsfanger, i selskab med andre tidligere medlemmer af det Dansk-polske Handelskammer såsom C.C. Hansen og Olaf Hedegaard.¹³⁹ I Charlottenlund, ikke langt fra Højgaards bopæl på Lemchesvej 9, finansierede han i 1964 grundlæggelsen af Dansk Bilharziose Laboratorium (i dag DBL - Institute for Health Research and Development). Laboratoriet stod indtil 1978

137 Morsing 1992, s. 73.

138 Morsing 1992, s. 32-33; <https://www.kulturarv.dk/kid/VisKunstner.do?kunstnerId=9969> (lokaliseret d. 3. august 2010).

139 R. Holst Andersen: *Direktørens dagbog 1931-1951*, udg. v. K. Holst Andersen, København: C.A. Reitzel 1999, bd. 2, s. 709.

under ledelse af zoologen Georg D. Mandahl-Barth (1910-1994), der havde været i Højgaards tjeneste, siden han i 1937 blev ansat som inspektør ved Højgaards Danmarks Akvarium. Allerede i 1944 havde Højgaard stiftet Knud Højgaards Legat, som siden 1955 har heddet Knud Højgaards Fond. Fondet yder økonomisk støtte til danske studerendes udlandsophold.

*

Ovenstående biografiske skitse af Knud Højgaard har søgt at give et indtryk af den ansete og succesrige ingeniør og hans – også efter datidens målestok – særdeles omfattende virke. Skal man forstå, hvad der drev Højgaards politiske engagement, som til sidst førte til det mislykkede anslag mod Staunings regering i november 1940, må man først begribe hans indsats som virksomhedsleder, i organisationerne, i foreninger og i statslige institutioner. Højgaards personlige netværk og hans høje anseelse stammede herfra, og det samme gjaldt hans autoritære ledelsesstil, som også dengang var standarden i det private erhvervsliv. I Højgaards tilfælde førte hans internationale virksomhed og udsyn til en række personlige erfaringer med autoritære regimer rundt om i Europa, hvoraf det portugisiske faldt i hans smag; Salazars Portugal var i det hele taget en ideologisk inspirationskilde for det genrejsermiljø, Højgaard blev en del af i slutningen af 1930'erne.

Højgaardkredsens motiver var nationale og antiparlamentariske. Kredsen var teknokratisk og dyrkede tanken om ekspertstyret som garant for de saglige løsninger, der tilsidesatte særinteresser til fordel for det almene vel. Den var elitær, aristokratisk og autoritær. Og den var antiparlamentarisk og korporatistisk, inspireret af Salazars Portugal og Vichy-Frankrig og båret af en forestilling om, at den snævre økonomisk-sociale interessevaretagelse, der satte dagsordenen for de politiske kampe på Rigsdagen, lagde hindringer i vejen for den nationale samling og genrejsning, der efter kredsens opfattelse var en forudsætning for, at man kunne redde landet gennem krig og besættelse. Økonomiske motiver er derimod vanskelige at få øje på, omend de selvfølgelig ikke ligefrem har lagt hindringer i vejen; ingeniørfirmaernes egne interesser i forbindelse med sikringen af markedsandele og omsætning har således næppe været omfattet af de så stærkt kritiserede »økonomiske særinteresser«. Men de har været underlagt hensynet til Danmarks overlevelse som nation. Danske industrivirksomheder havde næppe haft gavn af et snævrere samarbejde med et nazistisk Stortyskland, hvor man ville have mistet den konkurrencemæssige fordel, der

lå i småstaten Danmarks mulighed for at føre protektionistisk handelspolitik. Det så man med al tydelighed under den massive modstand, planerne om en dansk-tysk mønt- og toldunion blev mødt med fra erhvervsorganisationernes side med Industrirådet i spidsen i august 1940.¹⁴⁰ Situationen var en lidt anden for de internationalt orienterede entreprenørvirksomheder, som i højere grad var motiverede til at tilpasse sig det nye Europa under tysk førerskab.

At kredsen mente at kunne »opnå fordele fra Tyskland, der ikke vil kunne opnås med et ministerium som det nusiddende« må imidlertid i denne sammenhæng udlægges som udtryk for en forhåbning om, at Berlin ville give først og fremmest politiske indrømmelser, og altså i højere grad respektere dansk suverænitet, hvis den i Danmark kunne regne med en regering, der ikke modarbejdede det tyske herredømme, den tyske krigsindsats eller tyske initiativer til en europæisk nyordning. At en sådan situation, med en fleksibel, national regering af teknokrater og erhvervsledere uden hverken partiorganisationer i ryggen eller nogen vælgerbefolkning at tage hensyn til, netop ville have åbnet døren på vid gab for tysk pression og *danske* indrømmelser, præcis som det skete i Vichy 1940-42, havde man ikke blik for – fordi man i stedet havde blikket fast rettet mod det parlamentariske demokratis afskaffelse. Heri lå også kredsens og Højgaards – i dag må man vel sige betydelige – politiske naivitet.

SUMMARY

Business Management and the Authoritarian State Knud Højgaard 1878-1968

Knud Højgaard (1878-1968), Danish engineer and businessman, is already becoming known to posterity for having lent his name to the so-called Højgaard Circle that in November 1940, during the first year of the German occupation, approached King Christian X with a request to replace Prime Minister Stauning's national coalition government with a council of experts unfettered by parliamentary concerns. It would seem the Circle had already influenced the decision made earlier that year, in July, to replace the foreign minister, Peter Munch, with Eric Scavenius and to appoint a businessman, Gunnar Larsen, as Minister of Public Works. But there is a tendency to overlook the fact that Højgaard none the less was also one of Denmark's most successful and influential businessmen of the twentieth century. The present study combines business history with the history of political culture and argues that Højgaard's political and strong nationalist commitment must be understood in the context of his career as an engineer and business leader.

¹⁴⁰ Se herom Henrik S. Nissen: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*, København: Gyldendal 1973.

During a period characterized by an unprecedented degree of state economic intervention, he developed his own critique of parliamentary democracy on the basis of a classic conservative conception of the role of the state in society. Management by definition required an authoritarian foundation, but as the study shows, criticism of the parliamentary system thrived in particularly fertile ground among Danish businessmen with an engineering background. These men were also sensitive to the technocratic movement of the inter-war years, when it established itself as an ideological alternative to parliamentary democracy, fostering protagonists also in Denmark. The broader antiparliamentary currents of the times were reflected in Denmark in publications such as *Gads Danske Magasin*, which cultivated outstanding contemporary figures, among them Knud Højgaard. Højgaard's prestige was steadily increasing within the 1930s network of Danish business leaders, and by 1937 he was beginning to surround himself with politically like-minded colleagues, initially to influence the government's defence policy. The 1940 Højgaard Circle can be traced back to these groups.

Højgaard's numerous foreign business enterprises brought him closer to international political developments than most Danish business leaders, who were typically focused on domestic affairs. Højgaard and Schultz Ltd., the engineering and construction company, co-founded by Knud Højgaard shortly after World War I, expanded in the 1920s especially in Eastern European countries, then expanded further in the 1930s, particularly in Portugal. Højgaard's positive experience in dealing locally with authoritarian regimes evoked a deeper interest in them and eventually turned him into an advocate; in his view, these political systems had replaced parliamentary paralysis with sober policies and regard for the common good. Political mass movements were not to his taste, but as he saw it, there was something to be learned from Salazar's discrete dictatorship in Portugal and the Vichy regime's national revolution in France. Højgaard's critical attitude towards democracy and his admiration of Salazar's rule throw light on his motives in attacking the parliamentary government in Denmark in 1940.

From Højgaard's perspective it was not simply Stauning's government, specifically, that blocked an acceptable relationship with the Germans, but the parliamentary system in general. What he failed to see was that a Danish counterpart to the Vichy regime would probably have entailed greater danger to the survival of the Danish national state, for such a Danish government of technocrats and businessmen, »liberated« from political parties and voters, would also have deprived itself of its last bulwark against increasing German pressures, as happened in Vichy 1940-42.

Translated by Michael Wolfe